

A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II.

HONTI SZILVIA – BELÉNYESY KÁROLY – GALLINA ZSOLT – KISS VIKTÓRIA –
KULCSÁR GABRIELLA – MARTON TIBOR – NAGY ÁGNES † – NÉMETH PÉTER GERGELY –
ROSS KRISZTIÁN – SEBŐK KATALIN – SOMOGYI KRISZTINA

A tervezett autópálya Somogy megye északi részén kelet-nyugati irányban húzódik, a Balaton partján, attól 1-8 km-re. A megyét 67 km-es szakasza érinti. Az előzetes régészeti munkákat 1992. és 1999. között végeztük.¹ A megelőző régészeti feltárások, egy 1994–95. évi rövid szakasz után,² 1999 óta folyamatosan tartanak. Az első építési szakaszt Balatonszárszó és Ordacsehi között jelölte ki a Nemzeti Autópálya Részvénytársaság, mely a megelőző régészeti feltárások anyagi fedezetét biztosítja.

Az említett, közel 30 km-es szakaszon 1992–93-ban végeztük el a terepbejárásokat, s azóta folyamatosan újra járjuk a lelőhelyeket pontosítás céljából, illetve ellenőrizzük a korábban fedett területeket. Összesen 12 lelőhelyet azonosítottunk a nyomvonalszakaszon, az előzetes felderítés módszeréből fakadóan többségében telepeket. A terepbejárást a teljes szakaszon légi fényképezés és 8 lelőhelyen geofizikai felmérés egészítette ki. A 12 lelőhelyből 5 tervezett csomópontba esik, ezeknél a feltárandó terület 60–100000 m² nagyságú. Összesen – előzetes becslések alapján – az ismert lelőhelyeken a feltárandó terület 450000 m²-nyire tehető. A menet közbeni nyomvonal-módosítások és új csomópontok beiktatása miatt további mintegy 100 000 m² feltárását kell elvégeznünk, melyre 2002. végéig van lehetőségünk.

A feltárásokat a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága (továbbiakban SMMI) és a MTA Régészeti Intézete (továbbiakban MTA RI) együttműködés keretében végzik.³ Az SMMI vezette a feltárásokat Balatonszemes–Szemesi-berekben (M7/S–13 lelőhely) és Ordacsehi-Csereföldön (M7/S–27), az MTA RI Balatonszemes–Bagódombon (M7/S–12 lelőhely), Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlőben (M7/S–8 lelőhely), Ordacsehi-Kistöltésen (M7/S–26 lelőhely), Ordacsehi-Bugaszezen (M7/S–29 lelőhely) közös feltárást folytattunk. További két helyszínen megkezdtük a munkát: Balatonöszöd–Temetői-dűlőben (M7/S–10 lelőhely) az MTA RI és Balatonboglár–Berekre-dűlőben (M7/S–24 lelőhely) az SMMI irányításával. Az azonosított 12 lelőhelyből 6 esetben az erre az építési szakaszra eső részén a megelőző feltárást elvégeztük, a teljes felület megkutatásával.

Az SMMI és az MTA RI 1999-ben kezdte meg a két balatonszemesi lelőhelyen a megelőző régészeti feltárásokat, az első eredményekről már a korábbi jelentésünkben beszámoltunk.⁴

Mindkét feltárást folytatódott 2000-ben is, a *Balatonszemes-bagódombi* lelőhelyé, Kiss Viktória (MTA RI) vezetésével, még 2001. elején is. A 2000–2001. évi

ásatás során jelentősen kibővültek az újkőkori telep szerkezetéről megismert adatok. A több ásatási szezon alatt összesen 27800 m² terület került feltárással a lelőhely területéből. A korábbi eredményeket⁵ alátámasztó adatok szerint a dunántúli vonaldíszes kultúra több fázisában is laktak a lelőhely területén: a kultúra legidősebb időszakának leletei illetve a fiatal vonaldíszes népességre (keszthelyi csoport) jellemző leletek egyaránt előkerültek. Keleti és nyugati irányban elértük az egykori település szélét, az őskori falu központi részén pedig több, mint 500 objektumot tártunk fel. A különféle tároló- és személgödörök mellett néhány cölöplyukat illetve egy – három cölöplyuksorból álló – cölöpház részletét is megtaláltunk, de teljes házalap a talajadottságok miatt már nem volt megfigyelhető. A neolitikus falu területén összesen hat, melléklet nélküli zsugorított csontváz sír is előkerült.

Az első összefoglalásunkban közölt,⁶ akkor a Sopot- vagy a lengyeli kultúrához sorolt bögre pontos párhuzamai és további restaurálható edények is előkerültek a folytatódó munkálatok során, amelyek alapján a középső rézkori Balaton–Lásinja kultúra kisebb települése vált azonosíthatóvá. Az előkerült 20–30 gödör többsége enyhén méhkas alakú, kerek tárológödör, házaknak nem találtuk nyomát.

A lelőhely teljes területét metsző, helyenként kettős-hármas árokrendszerrel a rézkori objektumokkal megfigyelt szuperpozíció segítségével egyértelműen bizonyosodott, hogy az az újkőkornál és a rézkornál is fiatalabb. Végül az árokból előkerült néhány római edénytörök és egy bronzkarika a római kori keltezését valószínűsíti. Az árok – melynek pontos megfelelője került elő a balatonszárszói lelőhelyen – talán egy római kori telekhatároló rendszerrel azonosíthatók.

A lelőhely keleti oldalán három középvár sír is napvilágra került; a három nőt üvegyöngyökből fűzött nyakláncsal, fülbevalókkal és vaskéssel temették el. Talán ezzel a 7. század végi idősakkal egykorú a korábban ismertetett népvándorláskori telepnyom.⁷

A *Balatonszemes-Szemesi-berekben* Bondár Mária (MTA RI), Honti Szilvia és Németh Péter Gergely (SMMI) vezetésével a csomópont nyugati részén és a nyomvonalon 2000-ben végzett feltárással részletesen is beszámolunk. A lelőhelyen a felszíni terepbejáráskor viszonylag kevés edénytöröket találtunk, a feltárást során bizonyosodott, hogy ennek oka az intenzív talajművelés volt, a felső, szántott rétegben az őskori kerámia-anyag szinte teljesen megsemmisült, és sok esetben a régészeti objektumoknak már csak az alját lehetett megfigyelni. A feltárt terület a késő kelta és a

római telepnek csak a szélét érintette, az újkőkori objektumok egy, míg a késő rézkoriak két nagyobb összefüggő területen helyezkedtek el.

2000. őszétől három újabb helyszínen is megkezdődött a munka:

A *Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlőben*, a tervezett csomópont területén a középkori templom környékén indult meg a feltárás Belényesy Károly (MTA RI) vezetésével. Az első ásatási szakaszban a lelőhely kiterjedésének és intenzitásának megállapítása volt a cél. A felszíni nyomok és anyag alapján nagyon jól azonosítható volt Szárszó középkori elődjének a helye, és a hozzátartozó templom és templom körüli temető. A középkori lelőhelyhez csatlakozó neolitikori lelőhelyre a többszöri terepbejárás során is mindössze néhány kőeszköz utalt, így a nagyterjedésű újkőkori falu csak utóbb, a feltárás során került elő. 2001-ben ennek feltárásába bekapcsolódott Marton Tibor és Oross Krisztián (MTA RI) is. A platón elhelyezkedő középkori lelőhelytől DNy-ra, az azt kísérő völgyben (*Balatonszárszó–Cinege-dűlő M7/ S-63* lelőhely) Sófalvi András (SMMI) végzett szondázó ásatást. Települési objektumokra nem talált – eszerint a középkori falu szélét magán a platón kereshetjük, az előkerült árkok a középkori birtokhatároló árokrendszerhez kapcsolódhatnak.

Ordacsehiben a nyomvonal végig vízben gazdag terület – az Ordai-berek – szélén húzódik, így érthető, hogy ezen a szakaszon a lelőhelyek szinte folyamatosan követik egymást, csak viszonylag keskeny, vízjárta területek, árkok és ezeket kísérő mocsaras részek választják el egymástól a Kistöltésen, a Csereföldön és a Bugaszegen található lelőhelyeket.

Az *Ordacsehi-bugaszegi* lelőhely egy tervezett csomópontba esik, itt 2000. őszén kezdődött meg a feltárás Sebők Katalin (SMMI) vezetésével, majd 2001-ben sikerült a teljes keleti részt feltárni, egy közös (SMMI és MTA RI) team vezetésével (Gallina Zsolt, Honti Szilvia, Kiss Viktória, Nagy Ágnes, Németh Péter Gergely, Sebők Katalin és Somogyi Krisztina). A lelőhelyet két oldalról az Ordai-berek övezi, a középkori falu külső, gazdasági településrészéhez tartozó objektumok elszórta az egész felületen megtalálhatók, a számos további korszak települési objektumai egy-egy kisebb területen sűrűsödnek.

Az *Ordacsehi-csereföldi* lelőhelyen a többszöri terepbejárás során nagyon kevés, szinte csak középkori leletanyagot gyűjtöttünk, egyik alkalommal a lelőhely két végén, máskor a középső, magasabb részén. A szórványosan jelentkező leletanyag miatt eredetileg fél nyomvonal, kb. 20 méter szélességű szondával kezdtük a feltárást 2000. őszén Gallina Zsolt és Somogyi Krisztina vezetésével és Molnár István (mindhárman SMMI) részvételével. A régészeti jelenségek azonban az egész szakaszon, sűrűn jelentkeztek, így a feltárást kiterjesztettük a teljes nyomvonalszakaszra. 2001. őszén nyomvonalváltás miatt újabb ásatás vált szükségessé.

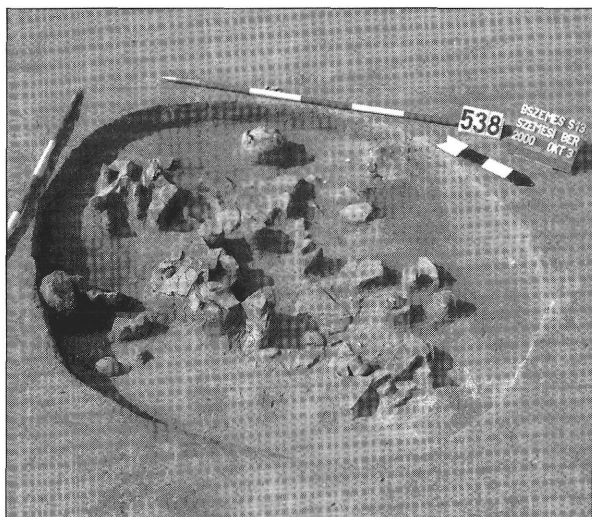
A harmadik, Ordacsehi határából ismert lelőhelyen, az *Ordacsehi-Kistöltésen* Kulcsár Gabriella (MTA RI) vezetésével 2001-ben végeztük el a megelőző régészeti feltárást. A lelőhely egy, a mocsárból viszonylag erősen kiemelkedő dombháton van, a nyomvonal ennek északi szélén húzódik. Itt már a terepbejárások alapján is számos korszak és erős intenzitás volt várható, ezért a nyomvonal által érintett terület teljes feltárását terveztük, a menet közben végrehajtott nyomvonal-módosítás miatt az előzetesen tervezettnél nagyobb felületen.

A már említett nyomvonal-módosítás legsúlyosabban a *Balatonboglár–Berekre-dűlőt* érintette, mely az egész nyomvonalszakasz legintenzívebb és – az újonnan idetervezett csomóponttal együtt – a legnagyobb lelőhelye. Itt már 1994-95-ben megkezdtük az ásatást,⁸ majd 2001. tavaszán folytattuk a korábbi felülethez csatlakozva. A nyomvonal-módosítás miatt a feltárást 2001. nyarán újra kellett kezdeni. Amint azt már korábban is tudtuk, ez a vízparti lelőhely kiemelkedő sűrűségű, elsősorban az itt található Hallstatt kori telep egymásra rétegződöttsége miatt.

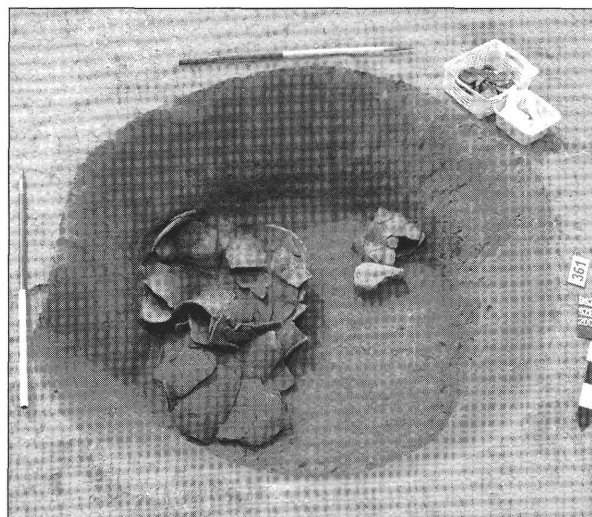
2001. második felében indult meg a feltárás a *Balatonöszöd–Temetői-dűlőben* tervezett csomópont területén, Belényesy Károly (MTA RI) vezetésével, akihez egy rövid időszakban csatlakozott Sófalvi András (SMMI) is (SMMI). A felszíni terepbejárásokat az ásatási tapasztalatok igazolták, a lelőhelyet mintegy 600 méter hosszan átvágja a nyomvonal. Nyugati, mélyebb felén – ahol a felszíni leletek is szórványos megtelepülésre utaltak – 10 m széles szondával szórványos középkori és őskori megtelepedésre utaló nyomokat találtunk. A keleti részen, a Kis-metszés-csatorna mentén, észak-déli irányban húzódó, erősebben kiemelkedő löszdombon, ahol maga a csomópont található, a települési objektumok jóval sűrűbben jelentkeztek, és a terepbejárás adataival szemben nemcsak középkori, hanem nagyszámú őskori objektum is felszínre került.

Az első lakosok a késő rézkorban jelentek meg a dombtetőn. A badeni kultúra jellegzetes tárgyait és eszközeit használó népesség életébe a ritkán előkerülő lakóobjektumok mellett a mindennapok hulladékával betöltött gödrök nyújtanak bepillantást. A szarvasmarha és kutya temetkezések, az emberi- és állatcsontvázaikat, összetört edényeket tartalmazó két áldozati gödör pedig az itt lakók kultikus szokásaira utal.

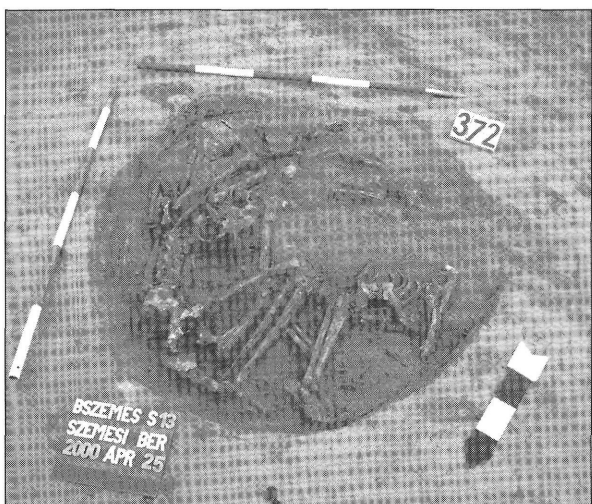
A késő kelta időszak kisebb települése után a vízparti dombvonulat következő lakói már a kései népvándorlás korban, a 7–8. század folyamán érkeztek ide. A kedvező adottságokkal rendelkező helyet téli szállásként használhatta az avar népesség egy kisebb csoportja, és hagyta hátra kis méretű, félig földbe mélyített lakóházait. A 13. századra a már rögzült házhelyekkel rendelkező középkori falu vette birtokba immár a teljes domboldalt a veremházakból előkerült leletanyag tanulsága szerint. A 2001-es ásatási évadban több mint 28 800 m² területen 1000 objektum feltárását végeztük el, a munkát a lelőhely keleti részén 2002-ben folytatnunk kell.

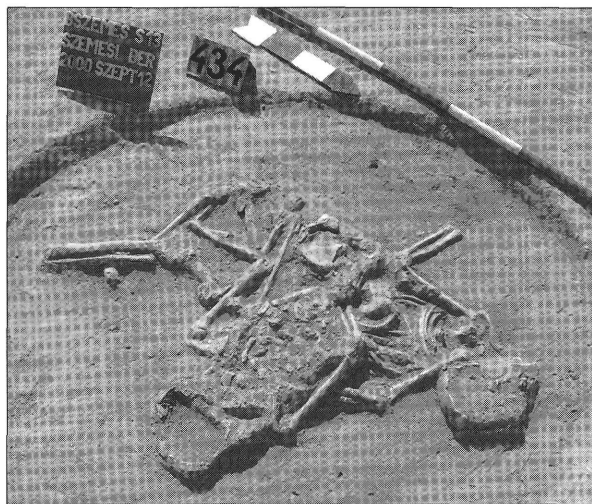
1

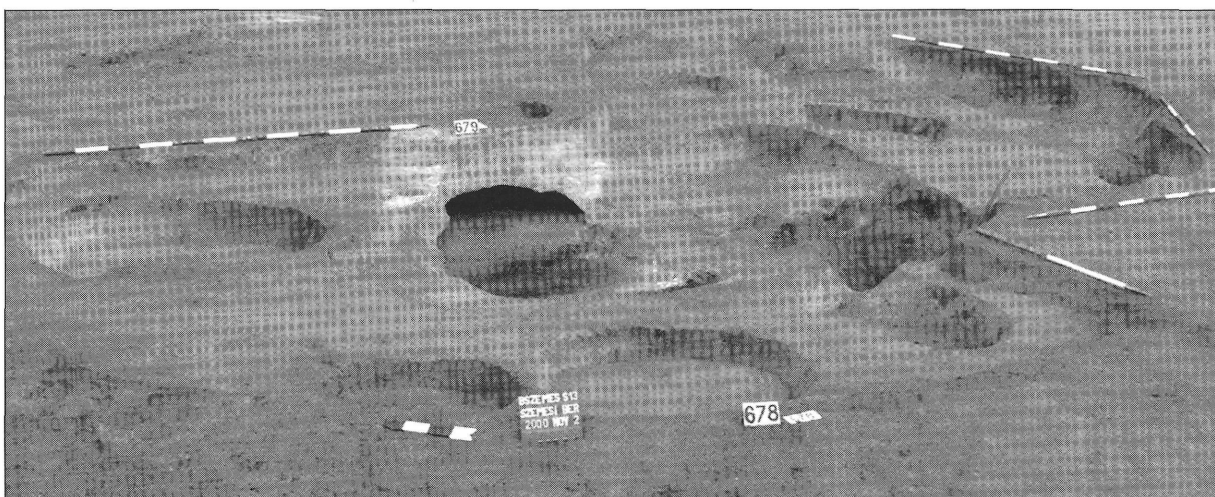
2

3

4

5

I. tábla Balatonszemes–Szemesi-berek
1–2. Késő rézkori gödrök 3–4. Többes temetkezések a badeni kultúrából 5. Korai bronzkori gödör és kemence
(Fotó: 1–5. Németh Péter Gergely)

A Balaton partjához közel húzódó autópálya-nyomvonalon folytatott ásataink során 1994–95. és 1999–2001. között eddig 290 000 m²-es felületen végeztük el a megelőző régészeti feltárást. Bebizonyosodott, hogy erre a külső-somogyi területre a számos régészeti korszakot képviselő lelőhelyek a jellemzőek, leletanyaguk a teljes régészeti időszakot felölelik a neolitikumtól a középkor végéig (csak a Starčevo- és a lengyeli kultúra valamint a honfoglalás korának leletei hiányoznak). A Balatonszárszó–Ordacsehi közötti szakaszon 2002-ben a megkezdett feltárásokon (Balatonöszöd–Temetői-dűlő és Balatonboglár–Berekre-dűlő) kívül további két balatonlelleli lelőhely megkutatása és kisebb szondák várnak még ránk. Ebben az évben kell megkezdődnünk a Zamárdi-Balatonszárszó és az Ordacsehi–Balatonkeresztúr közötti szakasz feltárást is. Ezek a szakaszokon még három nagy, teljes feltárást igénylő és több kisebb, szondázandó lelőhely van, s a balatonszárszói csomópont módosítása miatt itt is újabb rész feltárandó még. Több nagyobb lelőhely található az M7-es autópályához tervezett új bekötőutak nyomvonalán, ezek közül a legnagyobb munkát a 67-es út új szakasza fogja jelenteni.

Balatonszemes–Szemesi-berek

Honti Szilvia – Németh Péter Gergely

A 2000. évi ásataással befejeződött a lelőhely autópálya-csomópontba eső területének feltárása. Összesen 42000 négyzetméteren 749 objektum került elő (II. t. 4.). Az 1999. évhez hasonlóan,⁹ a 2000. évben is a dunántúli vonaldíszes- és a badeni kultúra leletei voltak túlsúlyban, ezen kívül kora- és későbronzkori valamint kelta, római és népvándorláskori objektumokat tártunk fel.

A középső neolitikus *dunántúli vonaldíszes kultúra* telepén különféle tároló- és személgödörök mellett újabb füstölőgödörök és nagyméretű cölöplyukak kerültek elő. A tavalyi évben feltárt cölöplyuk sor végét is megtaláltuk, 35 méteres hosszúságban húzódik, nagyjából É–D-i irányban. Az újkőkori gödör többségéből a korábbihoz hasonló leletanyag került elő, de előfordul néhány kottafejes és vékony vonalas díszű edénytöredék is. Ezek a Dunántúl északi részével és Szlovákia területével mutatnak kapcsolatot, és arra utalnak, hogy a balatonszemesi telep a kultúra fiatalabb szakaszában is lakott volt. Egy idol – nőt ábrázoló agyagszobrocska – is előkerült: Lapos fején bevágott vonalkák jelzik a szemet és az orrot, göndör, kontyba fogott haja erősen kihangsúlyozott, lapos testén a karokat és a lábakat csak jelzésszerűen alakították ki (III. t. 1–2.).

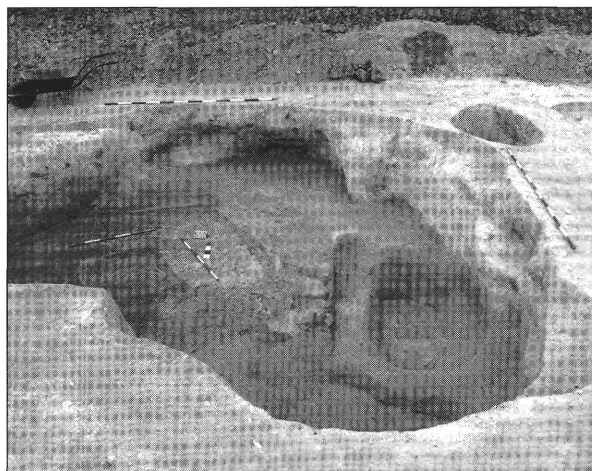
Az előző évhez hasonlóan jelentős anyagot szolgáltatott a késő rézkori *badeni kultúra* települési objektumai. A különféle gödörök közül kettőben eredetileg ép edények állhattak, sajnos az egyik a sekély mélysége miatt erősen megsérült (I. t. 1.). A 361. objektumból azonban több szép, hasán borda- és hálómintával díszített hombár, valamint egy bütyökdíszes fazék és egy füles korsó töredékei láttak napvilágot (I. t. 2., III. t. 4, 7.). A kerámiaanyag a kultúra idősebb és középső idő-

szakához köthető. A nagyméretű, néhány esetben sávozott vagy döngölt padlós, szabálytalan formájú gödörök munkagödörként és földkitermelőként egyaránt szolgálhattak. Gyakran kapcsolódott hozzájuk nyíltszíni edényégető kemence,¹⁰ ezeket összetört cserépdarabokkal alapozták, ezután agyaggal letapasztották. Néhány kemence alapozásában kavicsokat is találtunk. Hasonló szerkezetű kenyérsütő kemencék maradványai is előkerültek, valamint számos, alkalmi tűzrakásról tanúskodó tüzelőhely.

Különálló kerek gödörkbe vagy a nagyobb gödörök betöltésébe több esetben ástak sírokat, gyakran gyermekéket. Ezek mellé a zsugorított helyzetben eltemetett halottak mellé mellékletet nem helyeztek, csak a gödörök betöltésének leletanyagából következtethetünk korukra. Ezek közül kettő többes temetkezést tartalmazott (I. t. 3–4.), a 372. objektumban legalább öt egyén maradványai voltak. Az elhunytakat sekély, kerek gödörbe fektették. A gödör egy részén, a sírok felett erősen átégett agyagréteget találtunk. A már földdel befedett sírhelyen nagy tüzet gyújtottak, melyben az elhunytak is megégték. A különleges temetkezés módjának, okának megfejtése további kutatást igényel. Az ez évi ásatación a különleges tárgyak, mint talpas kelyhek, agyagkanalak mellé számos idol is csatlakozott. Ezek az agyagból készült, lapos, cserélhető fejű idolk gödörökből kerültek elő. Többféle ép (III. t. 3.) és töredékes darabot találtunk, néhányuk díszített. Mind az újkőkorból mind a késő rézkorból nagyszámú pattintott kőeszköz és néhány csonteszköz is napvilágot látott.

Nagyszámú, jelentős leletanyagot ástunk ki a korai bronzkori *Somogyvár–Vinkovci kultúra* gödreiből is. Az egyikhez egy földbeásott, tapasztás nélküli, boltozatos kemence csatlakozott (I. t. 5.). A szabálytalan, többnyire mély gödörökből seprűdíszes fazéktöredékek mellett több lekerékített kónikus tál valamint kis, kétfülű fazék (III. t. 6.) került elő. A leletanyag érdekessége, hogy részben már a következő időszakban élő kisapostagi kultúra jegyeit is mutatják az edényformák. A késő bronzkori *umamezős kultúrából* egyetlen urnasír került elő, melyben a hamvak között két bronz karperec feküdt. A *kelta kori* leletek a kultúra késői időszakából származnak (LT D). Ebben az évben is több kerek hasú vermet tártunk fel, valamint egy kenyérsütő kemencét. Nagy behajló peremű tálak, urnák, mélytálak töredékei mellett egy bronz csipeszt is felsorolhatunk a leletek között.

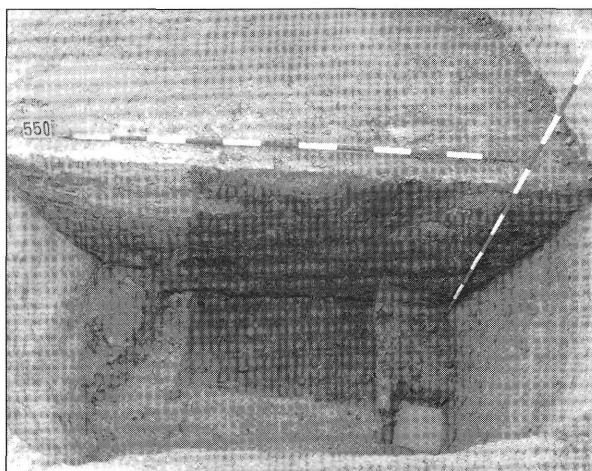
A 2–3. századra keltezhető *római* telepnek csak a déli szélét érinti a nyomvonal. Így ebben az évben is csak néhány objektumot találtunk, de ezekből érdekes és jelentős leletanyag került elő. Egy hatalmas, 3 méter átmérőjű és 3 méter mély gödörbe épített négyzetes, ácsolt kútból (II. t. 1–2.) egy bronzedény és egy szürke tál (III. t. 5.) mellett sok, többségében díszített terra sigillata töredéket tártunk fel. Az egyéb kerámia-tárgyak között feltűnően sok kézikorongon készült fazékdarabot találtunk. A kútnak a gödör aljába mélyülő részéből a tölgyfadeszkák is megmaradtak, úgyhogy az ácsolási technika is megfigyelhető rajtuk. A kút gerendáit nagyjából sugárirányban vágta ki, a

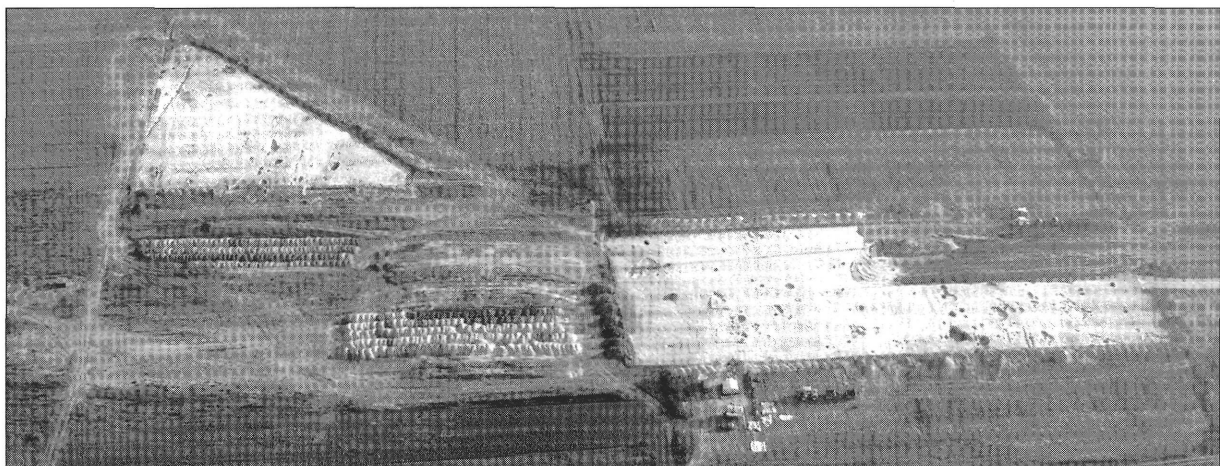
1

3

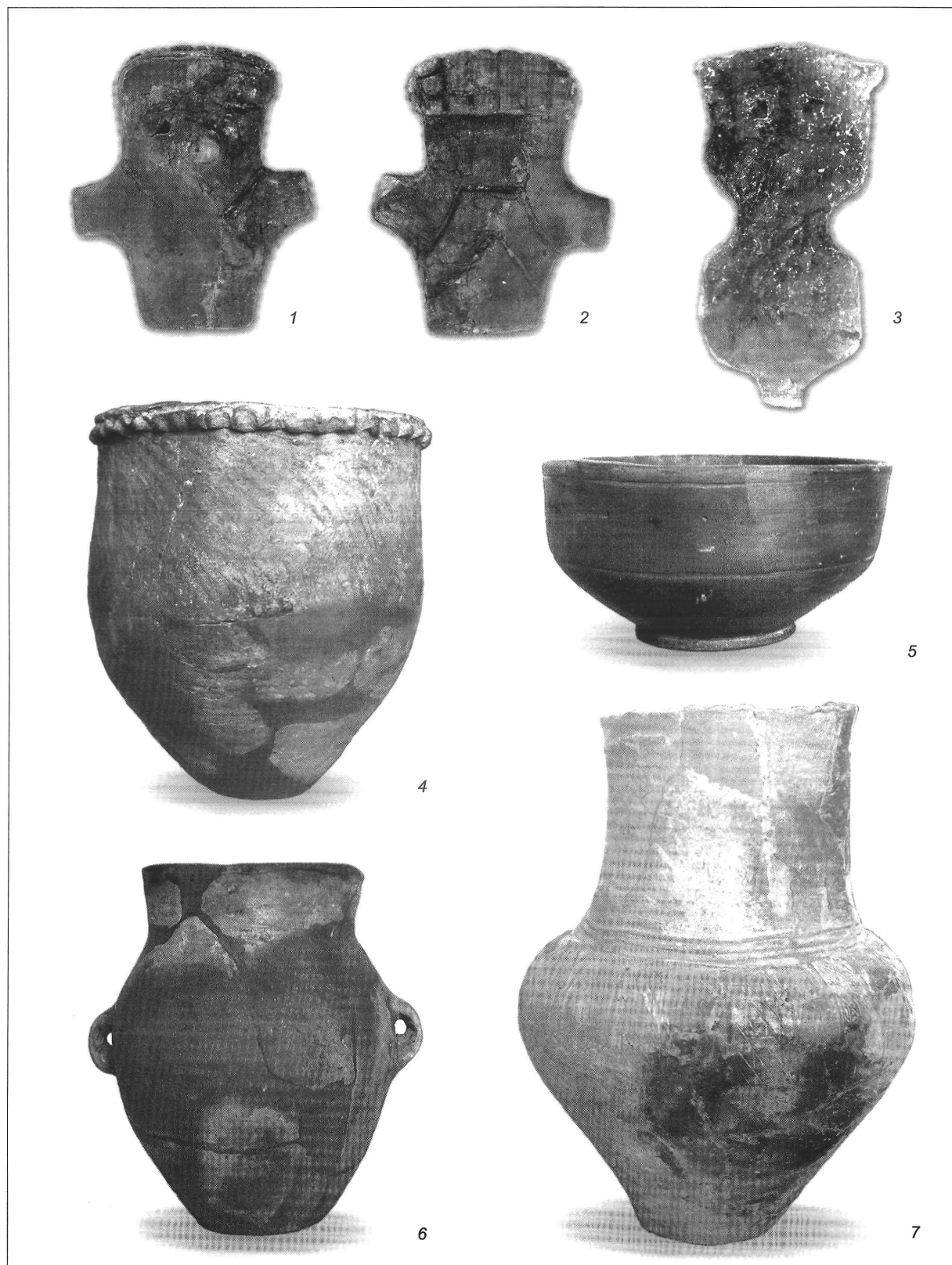

2

4

II. tábla Balatonszemes–Szemesi-berek
1–2. Az 550. római kút 3. A 498. népvándorláskori sír 4. Légifotó az ásatás III-IV. felületéről
(Fotó: 1–3. Honti Szilvia, 4. Sebők Katalin)

III. tábla Balatonszemes–Szemesi-berek

1–2. Újkőkori idol a 669. gödörből 3. Idol a 684. badeni gödörből 4, 7. Hombáredények a 361. badeni veremből
 5. Tál az 550. római kútból 6. Korai bronzkori fazék a 353. objektumból.

(Fotó: 1–7. Foto: Gózszy Gáborné)

dendrokronológiai vizsgálatokra kiemelt famintákon a középső rész sérült volt, mely valószínűleg a kút összeomlásakor keletkezhetett. A fagerendákhoz a ma megszokott vágásidőnél idősebb, 120–150 éves fákat használtak fel. A fák kivágására legkorábban Kr. u. 237-ben kerülhetett sor.¹¹ A kút kocsányos tölgyből készült, a kút alján megtalált fadugó vadalmából.¹² A kútból előkerült magvak között legnagyobb mennyiségben a búza különböző fajtái fordultak elő, valamint köles, zab, árpa, rozs, lencse és lóbab. A természetett növények mellett más, az akkori környezethez tartozó növénymaradványok, gyomok is megőrződtek.¹³ Egy félkörös záródású árok és két kisebb, 3x6 m-es cölöpszerkezetes építmény is a római korba keltezhető, ezek a település gazdasági célú építményei közé sorolhatók.

Az 5. századi *germán* temetőnek további 3 sírját találtuk meg, mindháromban gazdagon eltemetett halott volt. Az egyik sírba egy kisgyermeket temettek, egy nagy, minden bizonnyal eredetileg felnőttek készült aranyozott bronz fibulával és egy láncsal, amelyen gyöngyök, borostyángomb, félhold alakú csüngő volt. Mellette egy torzított koponyájú fiatal lány feküdt, aki a ruhájára tűzve két fibulát viselt, nyakában gyöngyosron egy átfúrt fog is lógott, derekán az övet ezüst csat fogta össze, fülében két arany fülbevaló volt. A harmadik sír is fiatal személyé, két fibulával, egyik a mellkason, a másik deréktájon fogta össze a ruháját. A sírokba a halottakat hátukra fektetve temették el, irányításuk Ny–K-i. Egy további, 5. századra keltezhető sír (II. t. 3.) a temetőtől nyugatra legalább 200 méter távolságban került elő, ebben a szegényes sírban csontfésű töredéke és egy vascsat volt a melléklet.¹⁴ Ugyanebbe a korba tartozik egy gödörből származó, kézi korongolású fazék töredéke, mely az egyetlen ilyen korú teleplelet a lelőhelyről.

A 42 000 m² felületet felelő feltáráson két ásatási szakaszban jelentős eredményeket hozott a badeni kultúra település-szerkezetéről megismert új adatok, a korai bronzkor eddig alig ismert átmeneti időszakának új leletanyaga és a korai népvándorláskori temető.

Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő

Belényesy Károly – Marton Tibor – Oross Krisztián

Balatonszárszó délkeleti határában, az Alma-hegy lábánál terül el a Kis-erdei-dűlő Balaton felé lejtő széles platója, ahol az MTA RI az SMMI-vel együttműködve, 2000. szeptemberében kezdett hozzá az M7-es autópálya tervezett csomópontjának megelőző feltáráshoz. Ennek során egy középső neolitik település és a középkori Szárszó falu templomának és temetőjének feltárást végeztük el.

A *középső neolitik település* a kutatásra kijelölt terület keleti, déli és délnyugati részén helyezkedett el (IV. t.). A feltárást a 2000. évi ásatás során feltárt őskori hulladékgödörök gazdag leletanyaga tette indokoltá. A leletanyag alapján megállapítottuk, hogy a települést a középső neolitikum második felében lakták.

A lelőhelyet három oldalról mély, meredek völgyek határolják, a völgyeken túl mind a mai napig erdősödött

domboldalak veszik körül. Északi oldalán a Balaton vízszintje 7000 évvel ezelőtt sokkal magasabb volt, így a partvonal jóval közelebb esett a lelőhelyhez, mint ma.¹⁵ E természetes védettség különösen alkalmassá tette a lelőhelyet az emberi megtelepedésre. Az előző évi feltárást területéhez kapcsolódva a 2001. évben összesen 24 oszlopszerkezetes neolitik ház maradványait tártuk fel (IV. t., V. t. 2.), melyek mind méretük, mind szerkezetük alapján jó párhuzamai a Közép-európai Vonaldíszes Kultúrkör ismert lelőhelyein előkerült háztípusoknak.¹⁶ A balatonszárszói házak hossza 10 és 25 méter, szélessége 8 és 12 méter között váltakozik, kiemelkedő méretű a 25 m hosszú 1., és a 17 m hosszú 17. ház. Az épületek tetőszerkezetét három, egymással párhuzamosan futó oszlopsor tartotta, a házak feltáráskor számos esetben sikerült megfigyelniük két további cölöpsor nyomait is (V. t. 1.). E cölöplyukak mélysége és átmérője kisebb, mint a belső sorokban feltárt oszlophelyeké, viszont sűrűbben követték egymást. Ez utóbbi cölöpsorok a házak két hosszanti oldalán végigfutó sövényfonatos falszerkezet nyomai lehetnek (a gödrökből előkerült sövénylenyomatot patiscstörédek is erre utalnak). Az épületek többségénél azok két oldalán egy-egy hosszanti árok figyelhető meg. Balatonszárszón bizonyosan nem „anyagnyerő” céllal ásták ki ezeket, hiszen a szűzföld, melybe mélyednek, löszös illetve homokos, így a házfalakhoz felhasznált agyagot máshol kellett kibányásznia az egykori lakosságnak. E házak melletti árkok megléte az építkezési hagyományokkal is magyarázható, másrészt kiválóan alkalmasak voltak a nyeregtetőkről lecsorgó esővíz elvezetésére. A házak közvetlen környezetében, így az árkokban is számos hulladékgödör található. Az épületek kivétel nélkül ÉÉNy–DDK-i tájolásúak, ez elsősorban az uralkodó széliránnyal van összefüggésben, tapasztalataink szerint az esőt hozó szelek szinte mindig ÉNy-i irányból érik a települést.

Az ásatási terület legdélebbi részén egy nagy kiterjedésű neolitik erődítés nyomaira bukkantunk. A megfigyelt árok átlagosan 2 méter széles, mélysége 60 és 120 cm között váltakozik. Megtaláltuk az erődítés három bejáratát, és feltártuk a bejáratoknál található sajátos, öt oszlophelyből álló szerkezeti konstrukciókat. A bejáratok között, kb. két méteres távolságokban, rendre 3-3 oszlophelyet találtunk, az árok középvezetében egy függőleges helyzetű, melyet az árok szélei felől egy-egy további ferde helyzetű oszlop támasztott meg. Az oszlophelyek az árok aljába mélyedtek, de az árok betöltésében is ki lehetett bontani ezeket, vagyis a kiásított árokba az oszlopszerkezetes védőfal felállítását követően, annak építése idején visszadöngölték a földet. A feltárt árokszakszakok talán egy nagyméretű körárok legészakibb részét képezik, melynek jó analógiája ismert Becsehelyről,¹⁷ és Magyarország határain túl előfordul a zselizi kultúra településein is.¹⁸

A neolitik település házai között elszórtan, általában a hulladékgödörök legfelső rétegében 16 neolitik temetkezést tártunk fel. A gödrök betöltését ledöngölték és az így kialakított szintre fektették a halottat, ritkábban körte formájú vagy ovális sekély sírgödört ástak, de ezeket

is a már betöltött gödrök felső rétegébe. A csontvázak, a leletekben rendkívül gazdag hulladékgödör aljába dobott 771. váz kivételével, zsugorított helyzetben kerültek elő. Kiemelkedik közülük az 531. temetkezés, mely egy, a közösségen belül bizonyára vezető szerepet betöltött felnőtt sírja, akit két karcolt díszes gömbös testű és egy harmadik, erősen töredékes állapotban fennmaradt edénnyel, egy kőbaltával és három pattintott kőeszközzel együtt temettek el (V. t. 3.). Külön említést érdemel továbbá a 288. temetkezés, egy két részből álló, a lábszáron viselt spondylus ékszerrel eltemetett csecsemő sírja. A további sírok mellékletei között gyöngy és csonttű került elő. A sírok megoszlása a telepen belül véletlenszerűnek tűnik, mind elhelyezkedésük módja, mind a vermekbe való temetkezés ismert a hasonló korú vonaldíszes telepeken,¹⁹ a teleptől elkülönült temetők ebben a korban csak ritkán fordultak elő.²⁰ Már a 2000. évi ásatás során jelentős mennyiségű újkőkori leletanyag látott napvilágot: kerámialeletek és kőeszközök mellett viszonylag nagy mennyiségű állatcsont is előkerült. A 2001. évben mind a feltárt terület nagysága, mind az előkerült régészeti jelenségek száma sokszorosa volt az előző évinek, ennek megfelelően a leletanyag is igen nagy mennyiségű és jóval változatosabb volt. A leggazdagabb leletanyag rendszerint a nagyméretű tárológödrökből került elő. Bár archeozoológiai vizsgálatok egyelőre nem történtek, annyi megállapítható, hogy legnagyobb számban kecske és őstulok maradványokat tártunk fel a lelőhelyen. Két esetben a csontok szelekcióját figyelhettük meg: két hulladékgödör állatcsont anyagában a kecskeszarvak, illetve az alsó állkapcsok voltak túlsúlyban. Különleges jelentőségű a már említett sánc alapozási árkanak aljában feltárt, alsó állkapcsokból összerakott halom, mely talán szakrális funkcióval magyarázható. A telepobjektumok leletei között kagylóhéjak gyakran előfordulnak, a Balaton közelségének ismeretében figyelemreméltó tény, hogy a halcsontok viszont rendkívül ritkák a leletanyagban.

Gabonamaradványok csak egy-két kivételes esetben kerültek elő, különösen fontos lelet egy felületén rátapadt gabonával együtt előkerült őrlőkő. Az őrlés a telep életében fontos szerepet töltött be, igen változatos méretű és formájú őrlő- és dörzskövek kerültek elő, köztük néhány, festék őrlésére használt darab is. Csiszolt kőbalták aránylag ritkán fordulnak elő a leletanyagban (főként laposbalták, nyéllyuk nélkül), annál nagyobb viszont a pattintott kőeszközök aránya. A felhasznált nyersanyagok közt a bakonyi radiolaritok: főként a szentgáli és a teveli típusú kovák dominálnak, kis számban obszidián is előkerült.²¹ A pattintott eszközök között leggyakoribbak a pengék, illetve a pengevakarók, melyeket rendszerint nagyméretű kúpos magkövekből alakítottak ki. A csonteszközök jóval alárendeltebb szerepet játszanak, mindössze néhány csontár került elő.

A leletanyag döntő többségét kerámiatöredékek alkotják. A kerámia homokkal, illetve növényi szerves anyaggal soványított, az edények felületén gyakoriak a szerszámnyomok, számos esetben fényezett töredékeket is találtunk. Leggyakoribbak a gömbös testű edé-

nyek és fordított csonkakúpos mély tálak különböző változatai, valamint a tölcseres nyakú edények. Gyakoriak az áttört csőtálpas kelyhek is. Nagyobb méretű tárolóedények töredékei viszonylag ritkák, előfordulnak viszont puttonyedények. A kerámiadíszítésben a karcolt díszek dominálnak, melyek között a zselizi kultúrára jellemző bevagdallással osztozt, finoman karcolt vonalpárok, és a *dunántúli vonaldíszes kultúra készthelyi-csoportjára* jellemző szélesen árkolt, ívelő vonaldíszek egyaránt gyakoriak (V. t. 4.).²² Nagyon ritkán kottafejes díszítés is előfordult. A kerámián gyakori a festés: elsősorban az égetés utáni vörös festés, mely a karcolt motívumok által határolt felületeket tölti ki, és sötétszürke vagy fekete színű fényezett sávokkal változik. A zselizi kultúrára jellemző vörös-sárga polikróm festést csak néhány töredéken találtunk. Speciális díszítésmódnak számít a bekarcolt vonalakat kitöltő fekete színű kötőanyagba ágyazott gyöngyköles (*Lithospermum purpurocoeruleum*)²³ berakás. A plasztikus díszek között változatos formájú bütyökdíszeket és az edények oldalára helyezett plasztikus állatfej ábrázolásokat is találtunk (ez utóbbiak rendszerint festettek, kecske- illetve őstulok fejeket ábrázolnak). Emberi lábat mintázó, vízszintesen átfúrt bütyökdíszek is előfordulnak a leletanyagban. A telep objektumaiból két idoltöredék is előkerült: egyikük egy karcolt díszű, kis-sé ívelt téglatest alakú töredék, melyen a melleket bütyökdíszekkel jelezték. A másik egy szintén karcolt díszű, lapos, többszörösen átfúrt „fejedővel” ellátott fej-töredék, a szemeket és a száját bekarcolással jelezték, míg az orr plasztikus ábrázolású. Néhány bizonytalan alakú, karcolt díszű kerámiatöredék talán oltárként értelmezhető.

A leletanyag és a telepjelenségek alapján a lelőhelyet a középső neolitikum második felére kelteztük. A lelőhely abban a vékony területsávban található, amely Kalicz Nándor megállapítása szerint a készthelyi csoport és a zselizi kultúra érintkezési zónája.²⁴ A két kultúra tárgytipusai és díszítőmotívumai lelőhelyünkön egyaránt megtalálhatók, e jelenség talán – a Balaton északi partján már több lelőhelyen megfigyelt – keverékkultúra kialakulásával magyarázható.²⁵

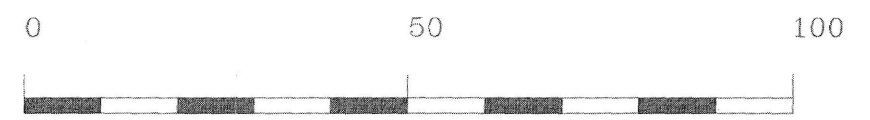
A korábban előkerült leletek tanulsága szerint a középső neolitikum nyugatra, a napjainkban mezőgazdasági művelés alatt álló területen állt a mai Szárszói falu középkori elődje, amely a plató nyugati oldalát és az alatta húzódó völgyet vette birtokba, szélesen elnyúlva a tó irányába.²⁶

A forrásokban sokszor feltűnő településre vonatkozó első adatok szerint „...ex donatione Colomani Regis...” került a Fehérvári káptalan birtokába.²⁷ Később a tihányi apátság tulajdonában volt, amelynek a „Zarozou” faluban lakó harangozói 1269-ben váltották meg magukat a szolgálat alól.²⁸ 1233-ban a településen már biztosan állt kápolna.²⁹ A 14. század második felében a veszprémi káptalan birtokai közt tűnt fel,³⁰ végül a század végén magánbirtokosok kezébe került. A falura vonatkozó adatok a 16. század végén elapadnak, ami arra utal, hogy a település feltehetően a 15 éves háború

IV. tábla Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő
Az ásatás összesítő alaprajza (M=1:1000). (Viemann Zsolt)

feltáráásra előkészítve

feltárás alatt

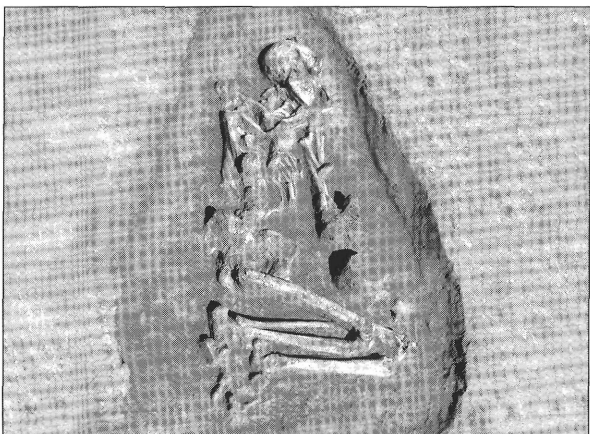

1

2

3

4

5

V. tábla Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő
1. A 12. neolitikus ház maradványai 2. Légifotó a neolitikus településről 3. Az 531. sír
4. A Keszthely csoport jellegzetes edénye (961. objektum). 5. A templomkörzet madártávlatból
(Fotó: 2, 5. Sófalvi András, 1, 3-4. az ásatók)

idején pusztult el. Újabb oklevél csak 1660-ban tudósít adózó portáiról, de bizonytalan, hogy lakói a régi falu, vagy a mai Balatonszárszó területére költöztek-e vissza.³¹ Mindenesetre az I. Katonai Felmérés 1783-as térképlapja³² már nagy méretű, kialakult utcarendszerű újkori települést mutat a Balaton partjához közel eső területen, míg az egykori faluhelyre az ugyancsak ábrázolt régi templom utal. A körülötte jelölt sírok arról tanúskodnak, hogy a középkori épület és vele együtt a temető a 18. század végén még használatban volt (VI. t. 3.). Nem sokkal ez után a templomot végleg elhagyták. A terület kataszteri térképei azt bizonyítják, hogy a középkori településnek helyet adó dűlő az 1850-es évek elejére már visszaerdősödött.³³

A nyomvonal kijelölésekor bizonyossá vált, hogy az ásás csak a templom és a temető feltételezett helyét érinti, a települést nem. A terepbejárás során kiderült, hogy a templom a Balaton felé észak–déli irányban hosszan elnyúló középkori település déli végén, tulajdonképpen a falun kívül állt, a plató délnyugati oldalán lévő kisebb kiemelkedésen. Itt a mélysántás az épület erősen megrongált alapfalainak nagy kötömbjeit és mintegy 20–30 méteres körzetben a temető bolygatott sírjainak maradványait hozta felszínre.³⁴ A rendelkezésre álló források és a kéziratok térképek alapján a 13. század elején épült és valószínűleg a 18. század végéig működő falusi templom és a körülötte létesült temető maradványaira számíthatunk.

Az egyetlen furcsaság csupán az volt, hogy az érintett területről készült légifotókon egy, a templomdombot körülvevő, csúcsával a Balaton felé forduló, ötszög alakú, széles árok rajzolódott ki.³⁵ Ebben a feltárás megkezdése előtt egy esetleges török kori erődítés nyomait sejtettük (VI. t. 1.).³⁶ Az előzetes kutatás során világossá vált, hogy a tervezett nyomvonal észak–déli irányban tulajdonképpen kettévágja a templom és a temető területét. Ezért az itt végzett kutatás a teljes terület alig több, mint felének feltárására korlátozódott, amely azonban előzetes várakozásainkhoz képest meglepő eredménnyel szolgált. A légifotók alapján azonosított nagyméretű árokkal körbevett területen, a temető 765 sírján túl, szabályos rendszerben, sűrűn egymás mellé épített, könnyűszerkezetű épületekből és tárolóvermek tömegéből álló településrészletet sikerült feltárnunk. Külső támogatók bevonásával pedig elvégeztük az autópálya nyomvonalán kívülrre eső templom kutatását is.³⁷ A jelenségek nagy száma, az épületek, a templom és a templom körüli temető egymáshoz való viszonya egyszerre szolgált a datálás szempontjából értékes leletanyaggal és jól értelmezhető szuperpozíciókkal, amely a feldolgozás korai szakaszában is lehetővé teszi a templomkörzet változatos történetének megrajzolását (V. t. 5.).

A *templom* területén végzett kutatás megkezdése előtt nyilvánvaló volt, hogy az épület felmenő falai teljesen elpusztultak. Helyükre csak a habarcsos épülettörmelékkel visszatöltött árok utaltak. Ezek kibontása után előtűnt az épület törtkőből és agyagos földből készített döngölt alapozása, amelynek tetején, néhány helyen a kavicsos, meszes habarcsba rakott, tört

mésző alapfalak csonkjait is sikerült feltárnunk. A felmenő falak szerkezetére másodlagosan előkerült nagyszámú falazótégla töredék utalt. Az egyenes szentélyzáródású templom mintegy 13 m hosszú és 8 m széles volt. Északi oldalán a többször megújított sekrestye kőből rakott alapfalai kerültek elő. Ehhez nyugati irányban később egy újabb helyiséget, feltehetően kápolnát építettek, amely a templom nyugati falával egy vonalban záródott. Ezen belül feltártuk a tapasztott fenekű, 2x2 m alapterületű, és közel 1 m mélységű *ossarium*-ot. Az épületen belüli temetkezések miatt a hajó területe mintegy 1,5 m mélységű teknővé mélyült. A templombelső feltárása során egyértelművé vált, hogy a járósínek sérültek, komoly padlószint nyoma nem volt felfedezhető. A szentély területét kevesebb sírgödör rombolta, ezért sikerült megfognunk az altalaj, illetve a szubhumusz feletti első, és feltehetően az épülethez köthető első kultúrreteget. Ebből II. András obulusa (CNH I. 227) került elő. Ez pedig azokat a forrásokat támogatja, amelyek alapján a templom építését a 13. század elejére keltezzük (VI. t. 1–2.).

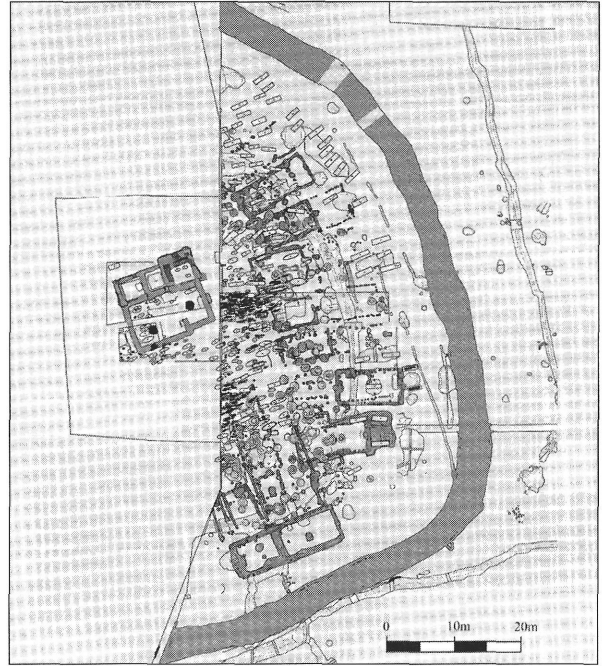
Az épület kutatásával párhuzamosan, a hajó és a szentély területén illetve a falakon kívüli mintegy 8-10 méteres körzetben, közel 250 sírt tártunk fel. Ennek során egyértelműen kiderült, hogy a temetkezések mind-egyike a közepén álló templomhoz igazodott. A *temető* legkorábbi sírjait tehát ezzel párhuzamosan a 13. század elejére keltezzük. A szentélytől 20 méter távolságban a korai temetőt határoló árkot is sikerült feltárnunk, amely dél felé kiszélesítve ellipszis alakban karolta át a templomnak helyet adó kis kiemelkedést. A temetkezésekkel azonban csak a templom körülbelül 15 méteres, dél felé kb. 20 méterre bővülő körzetében találkozhatunk. A cinterem határa és a sírok közti területet nagy méretű tárolóvermek kisebb-nagyobb összefüggő csoportjai töltötték ki. A földbe mélyített objektumok mélysége 1,5 m és 2,5 m között változott. Szájuk kerek, általában 1,5 m átmérőjű, fenekük felé gyakran kiöblösödtek. Valószínűleg gabonafélék tárolására szolgálhattak, de belsejükben sem kítapasztás, sem bélelés nyomait nem találtuk. A temető felé eső vermek megbolygatták a templom körüli temetkezések egy részét és helyenként a temetőárkot is, de nagyjából igazodtak a cinterem adott kereteihez.

A feltárás során több verem betöltéséből a késő Árpád-korra jellemző kerámia és kopott bécsi fillérek kerültek elő, míg egyes objektumokban egyértelműen a 14. századra keltezhető leletanyag volt. A vermeket többször megújították. A már betemetett objektum mellett újabbat ástak, sokszor belevágva a korábbiakba, amely a 13. században kezdődő és a 14. század derekáig nyúló, folyamatos használatukra utal. Csoportos megjelenésük és funkciójuk ezzel együtt megelőlegezte a templom környezetében végbemenő későbbi változásokat is (VI. t. 6.).

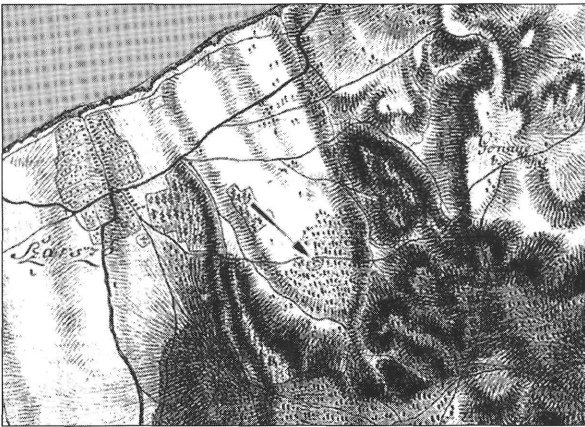
A templomdombot *erődítéssel* vették körbe (VI. t. 2.). Ennek egyértelmű és látványos bizonyítéka az eredeti cinteremároktól mintegy 15 méter távolságban ásott újabb árok, amely már közel fél hektáros területet fogott közre. Készítésének kora a kevés leletanyag miatt

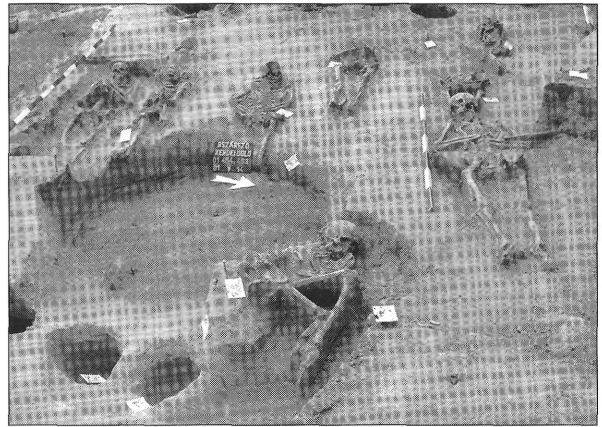
1

2

3

4

5

6

VI. tábla Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő

1. A középkori templom és a temető területének légifotója 2. A templomkörzet geodéziai felmérése (Belényesy Károly-Viemann Zsolt) 3. Szárszó az I. katonai felmérésen (1783.). (Hadtörténelmi Térképtár)

4. Sírokat bolygató verem és oszlopsorok maradványa a középkori temetőben

5. Háromszatú épület feltárt alapárka 6. Kibontott veremcsoport a cinterem délkeleti oldalán

(Fotó: 1. O. Braasch 4-6. az ásatók)

bizonytalan, de az ásatás során szerzett tapasztalataink szerint visszatöltődése legkorábban a 14. század második felében kezdődhetett. A nagyméretű földmű létrehozásával a templomdomb védett területté vált. Ezt bizonyítják az árok méretei: szélessége 4–5 m, mélysége helyenként eléri a 180 cm-t, és légifotók alapján ötszögű. Ezen kívül az árok kiásása során kitermelt földdel is számolnunk kell, amelyből valószínűleg sánc készült. A falu lakosai a korai temetőt határoló árkot betemették, a templom és a nagy méretű külső árok közti területen pedig épületek összefüggő csoportját építették fel. Ezek egymással, a templommal és az árokkal való összefüggése egyértelmű, alaprajzi elrendezésük átgondolt és tudatos szerkesztési elvre utal.

A középpontban álló templom körül a védett terület északkeleti és keleti oldalán 7 épületet tártunk fel. Hossztengelyük az árokra merőleges, oromzatuk tehát az árokra és a templomra nézett. A köztük lévő hely szűk. Embernyi széles, szintén sugárirányú síkatorok biztosították átjárást a templom és az erődítés között. Az épületek oromzata és az árok széle között mintegy 5 m széles üres sáv húzódik, amely a kihányt földből rakott sánc lehetséges helyére utal. A templom felé néző oromzat és a templom között mintegy 8–10 méter széles sáv marad szabadon, amely valószínűleg a temető számára biztosított helyet. A korábbi temetkezéseket a templomkörzetbe emelt épületek megbolygatták, és belevágtak a már betöltött tároló vermekbe is (VI. t. 4.). A déli-délkeleti oldalon további 8, a leírt rendszertől elkülönülő épületet tártunk fel. Az alaprajz a déli oldalon fekvő, az árokkal párhuzamos tengelyű, kétosztatú épülethez kapcsolódó épületcsoportra utal. A sok nagy méretű, egyterű építményben valószínűleg gazdasági épületeket sejtünk (VI. t. 2.). Az intenzív mezőgazdasági művelés miatt a számunkra értékelhető és a középkori település történetéhez kapcsolható külső és belső szintek többsége elpusztult. Ezért jobbra csak az egyes épületek felépítményeinek földbe mélyedő nyomait tárhattuk fel. Ezek a lenyomatok azonban a pontos alaprajzok mellett a szerkezetekre vonatkozó számos olyan információt rejtnek magukban, amelyek segítségével az épített környezet is felvázolható.

Az erődítés északi és nyugati oldalán szabályos rendben sorakozó épületcsoport tagjai külső megjelenésüket, méretüket és felépítményüket tekintve egyértelműen a késő középkori többsztatú lakóházat idézik. Az itt álló épületek háromosztatúak. Átlagos hosszuk 15 m, szélességük 5 m. Kivétel nélkül cölöpvázszerkezetes, fonott, tapasztott falakkal épültek. Az építéshez általában 30–50 cm mély és 50–60 cm széles alapárkokat ástak, amelyekbe a falak vázszerkezetének függőleges oszlopait helyezték el. Előfordul az is, hogy a falszerkezetnek nem készítenek ilyen alapozást. Ezekben az esetben az oszlopok cölöplyukcsorait figyelhetjük meg. Az épületek templom felé eső első, és gyakran a második helyisége falának oszlopait is alapárkokba helyezték, míg gyakran előfordul, hogy a legutolsó, árok felé néző helyiség (ól, vagy kamra) falának építéséhez csak 10–15 cm vastag karókat használtak. Az

épületek hossztengelyében megfigyelhetőek voltak a földemet alátámasztó vastagabb oszlopok mélyebb gödrei, bejáratra utaló egyértelmű nyomokat viszont nem találtunk (VI. t. 5.).

Az alaprajzi szempontból elkülönülő déli oldal épületei más jellegűek. Ezek között több egyterű, nagyméretű építményt tártunk fel.³⁸ A cölöpvázszerkezetek felépítményeinek lenyomataként a keskeny, 20–30 cm mély és hasonló szélességű alapárkok, és az egyszerű cölöplyukcsor is előfordult. Az építmények nagy csoportját délről lezáró épület kétosztatú volt, hossza 17 m, szélessége pedig 7 m. Felépítménye valószínűleg nagyon masszív lehetett. Alapárkai közel 1 m mélyek és 80 cm szélesek. A falak függőleges oszlopait az alapárkon belül gyakran köpakolással látták el. Furcsa, hogy az osztófal a főfalakhoz hasonlóan erősen volt alapozva. Falainak feltehetően nagy terhelést kellett elbírnuk, amelyre a földemet tartó oszlopok széles és mély gödrei is utalnak.

Ettől a tömbtől keletre, mintegy igazodva a többsztatú házak rendszeréhez, további két, egyterű épület állt egymás mellett. Hosszuk kb. 10 m, szélességük 5 m. Középtengelyükben itt is feltártuk a földemet tartó oszlopok gödreit. A többitől eltérően azonban ezeknek az építményeknek a belső tere mélyített. Az északra fekvő csupán 30–40 cm, míg déli oldalon fekvő épületé mintegy 1 m mélységű. Ez utóbbinál az árokra néző oromzatnál meneteles bejáratra utaló nyomokat sikerült feltárunk. A löszbe vágott oldalát valószínűleg fonott fal védte a beomlástól, amelynek karósora és a löszfal között egy gerenda lenyomatát is megfigyeltük. Ezt az építményt, amelyet valószínűleg pinceként értelmezhetünk, még a 15. század közepe előtt megszüntették, és helyén egy ellenkező tengelyű épületet emeltek.

A feltárás során kiderült, hogy a 15. század derekán az erődítést feldúlták. Az égett törmelék és a temetőben elföldelt emberi maradványok arra utalnak, hogy a templommal együtt az egész, árokkal körbevett terület elpusztították. Az itt álló épületeket felgyújtották, és a tűzben a falu ide húzódó lakosai közül sokan lelték halálukat. Az erődítésen belüli épületek azonban később tűnnek el. Oszlopaikat szisztematikusan kiemelték. Az alapárkokat az előkerült leletanyag tanúsága szerint még a 15. század második fele előtt betemették, és a területet elplanírozták. Az épületek helyén nem sokkal ez után megjelentek a falu lakosainak temetkezései. Ezzel együtt az erődítést jelentő árok feltöltődése is megkezdődött, és annak ellenére, hogy nem tűnt el nyomtalanul, védelmi képességét valószínűleg elveszítette.³⁹ A feltárt újkori sírok tanúsága szerint a templom feltehetően túlélte a település pusztulását, de a már ismert adatok szerint a 18. század végét követően már nem temetkeztek mellé.

A bemutatott jelenségcsoport külső megjelenése egységes rendező elvre utal. Ebben a fő szerep kétség kívül a védett területé. Ezen belül elhatárolható a lakó és a gazdasági jellegű épületek csoportja (pince, istálló, ólak?), amely a védettebb déli oldalon egy tömbben található, míg az ideiglenes lakóházak az északkeleti oldalon követték az árok vonalát. Ezek alapján a védett

terület valószínűleg a javait tároló és veszély esetén felhalmozó falusi lakosság számára épült saját védelmi képességgel rendelkező menedékként fogható fel.

A templom közvetlen környezetében, a 14. század második felében, olyan Árpád-kori előzményekkel rendelkező struktúra jött létre, amely funkcióját tekintve ugyan nem példa nélkül álló, de a középkori Magyarország középső régiójában mégis egyedi, és mint ilyen, kérdések egész sorát veti fel. Nem tudjuk, hogy mik lehetnek létrehozásának okai és feltételei, ismeretlen, hogy fenntartása kihez köthető és milyen kötelezettségekkel járt.⁴⁰ Hasonlóképp kérdés marad, hogy a faluközösség és a birtokos milyen formában vette ki részét ezekből a feladatokból. Vajon általános válasz-e ilyen erősítés létrehozása valamilyen eddig számunkra ismeretlen, vagy nem megfelelően értelmezett fogalomra? Hogy valóban egyedi-e a Balatonszárszó határában feltárt jelenség, arra a közvetlen környezet, az észak-somogyi régió szisztematikus, templomkörzetekre is kiterjedő kutatása adhat majd választ, amelynek a legfontosabb célkitűzése az erősítés nyugati oldalának feltárása és a középkori településsel való kapcsolatának bemutatása.

Ordacsehi–Bugaszeg

Gallina Zsolt – Honti-Szilvia – Kiss Viktória – Nagy Ágnes† – Németh Péter Gergely – Sebők Katalin – Somogyi Krisztina

A tervezett M7-es autópálya ordacsehi csomópontjának mérete a lassító és gyorsító sávok illetve a bekötőút területével együtt meghaladja a 90000 m²-t. A 2000. őszén elkezdett és a 2001. évben folyamatosan végzett feltáráson lényegében az – Ordacsehi felé vezető mai bekötőút által kettévágott – lelőhely és a csomópont teljes keleti részét feltártuk az SMMI és az MTA RI közös munkájával, több ásatási csoporttal (VII. t. 1., IX. t. 1.). A nagykiterjedésű lelőhely a mocsaras területből kiemelkedő, védett, alacsony dombvonulatként különösen alkalmas lehetett a megletelepedésre – erre utal a számos, különböző történeti korszakból származó telepnyom. A több mint 70000 m² feltárása során előkerült 2000 objektum az újkőkor, a középső és késő rézkor, a korai, középső és késő bronzkor, továbbá a kelták időszakában, a római korban illetve a késő Árpád-korban lakott települések gazdag leletanyagát szolgáltatva.⁴¹

A térséget már a középső neolitikumban birtokba vette a *dunántúli vonaldíszes kultúra* fiatalabb, a leletanyag alapján a zselizi kultúrával kapcsolatot tartó népessége. Házak egyelőre nem kerültek elő, de a házak oldalát kísérő hosszú gödrök és tárolóvermek a telep szerkezetre is adatokkal szolgálnak. A leletanyagot gömbös testű, széles vonaldíszekkel ellátott edények jellemzik. A mocsaras környezetből kiemelkedő szárazulatot a rézkor több időszakában is lakták. A középső rézorkorból a *Balaton–Lasinja kultúra* leletei mellett meg kell említeni egy ép, ún. Furchenstich technikával gazdagon díszített csuprot, továbbá kő- és csontgyöngyöket. A késő rézkori *bolerázi és badeni kultúra* objektu-

maiból származó kerámiát bemélyített hálómintával, bütykökkel és bordákkal díszítették. A bolerázi gödrök betöltésére egységesen jellemzők a vastag kagylórétegek.

A korai bronzkor középső fázisát a *Somogyvár-Vinkovci kultúra* fiatalabb időszakának néhány gödre képviseli, ezekből több kiegészíthető edény került elő. Talán ugyanehhez az időszakhoz tartozhatott az a két, zsugorított csontvázaz ritussal eltemetett halott, akiknek a testét egy gödörben helyezték el (VII. t. 2.). A korai bronzkor végén a *kisapostagi kultúra* nagy települést létesített a lelőhelyen, amely a tervezett csomópontnak szinte az egész területére kiterjedt. A kultúra telepeire jellemző nagyméretű, feltehetően anyagnyerőhelyként, később szeméttárolóként hasznosított amorf gödrökből⁴² és a méhkas alakú tárolóvermekből gazdag kerámia- és állatcsontanyag, csont- és kőszközök kerültek elő. A korszakhoz tartozhatott még egy ciprusi tű is, amelyet egy római árokban találtunk. A feltehetően felszínre épített, cölöpszerkezetes házakra kevés nyom utal. Fontos adalékot jelent, hogy a falu temetője is ismert, hiszen a szintén a nyomvonalba eső ordacsehi-cserefföldi leletmentésen a kisapostagi kultúra hamvasztásos és csontvázaz sírjai is előkerültek. A falu területén, az egyik gödörben is találtunk egy kettős, zsugorított csontvázaz temetkezést, mely ehhez a korszakhoz tartozott. A két halottat oldalra fektetve, felhúzott lábbal és behajlított karral helyezték el a négyzet alakú sírgödörbe úgy, hogy egyiküket a másik háta mögé fektették; mellékletük nem volt (VII. t. 3.). A kultúra klasszikus időszaka mellett néhány gödörből a kései, ún. késő kisapostag-korai mészbetétes fázis széles sávós mészbetétyakkal díszített kerámiája került elő; utóbbi időszakra tehető egy szörvány behajlított fejű tű (Hülsennadel) is.

A déli bekötőútszakasz területén előkerült, a középső bronzkor végére – késő bronzkor kezdetére keltezhető, 20–30 gödörből álló település a *halomsíros kultúra* legkorábbi betelepülőivel hozható kapcsolatba. A leletanyag fontosságát kiemeli, hogy a Dunántúlon ezt az időszakot eddig csupán néhány lelőhely képviseli, ezek többsége is közöletlen vagy csak részben közölt. Az ordacsehi anyag legközelebbi megfelelőit a Zala megyében nemrégiben előkerült telepleletekből illetve Alsó-Ausztriából ismerjük.⁴³ A többnyire méhkas alakú gödrökből nagy mennyiségű kerámiatöredék és több, majdnem ép edény mellett néhány kisebb bronztárgy (tűk, véső) is előkerült (VII. t. 5.). Érdekes eredmények várhatók a népesség életmódjára nézve az egyik gödör vastag, átégett, hamus rétegéből származó, nagy mennyiségű halcsont, szálla és pikkely vizsgálataiból.⁴⁴

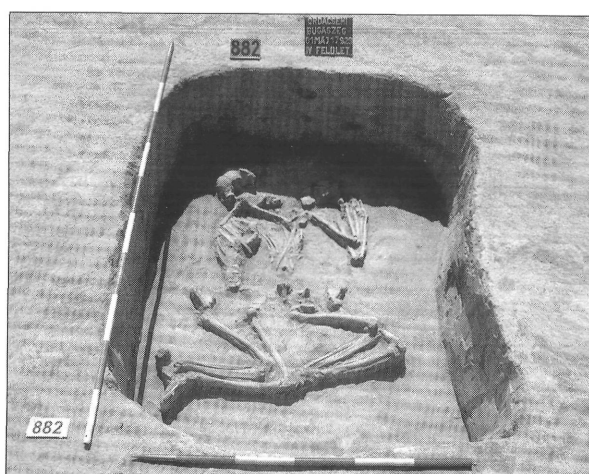
Az *uramezős kultúra* többségében méhkas alakú tárolóvermeiből több edény (hombár, tál) töredékei és különböző formájú hálonehezékek (gúllák, agyagkarikák), orsógombok és egy gömbösféjű bronztű került elő (VII. t. 4.). A *késő kelta* (LT D) falu objektumai két szakaszon (a csomópont nyugati részén illetve a bekötőút délebbi szakaszán) sűrűsödnek. Két nagyobb méretű házat és egy kisebb építményt tártunk fel, ezekben a

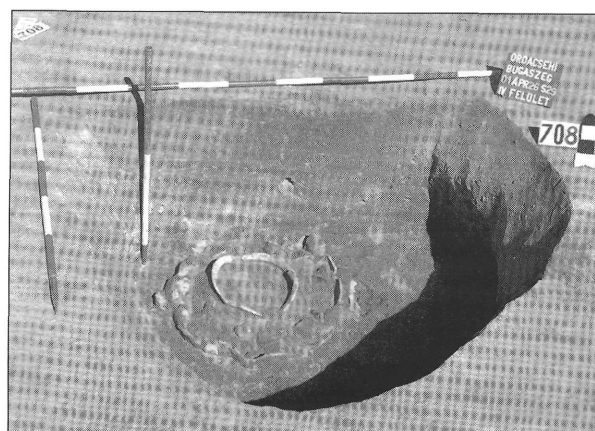
1

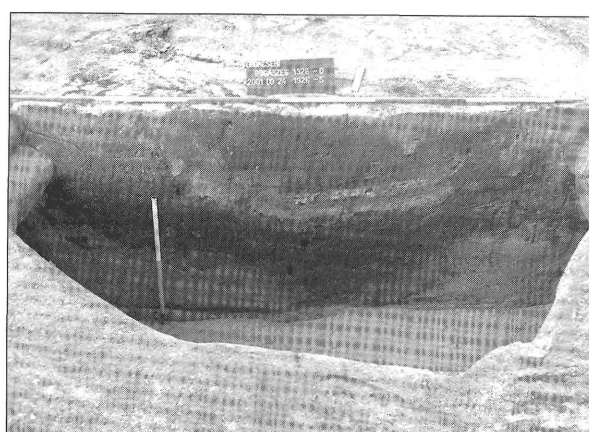
2

3

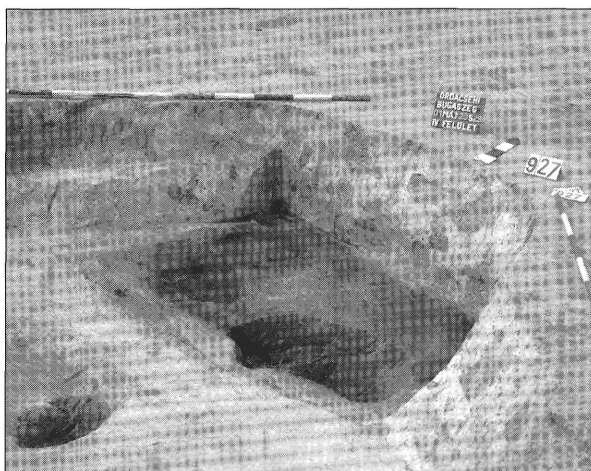
4

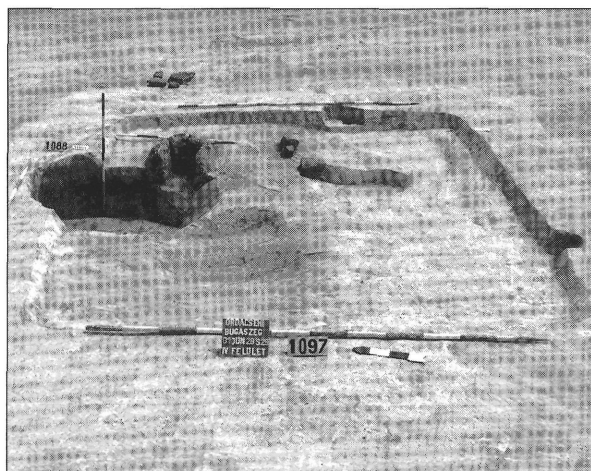
5

VII. tábla Ordacsehi–Bugaszeg

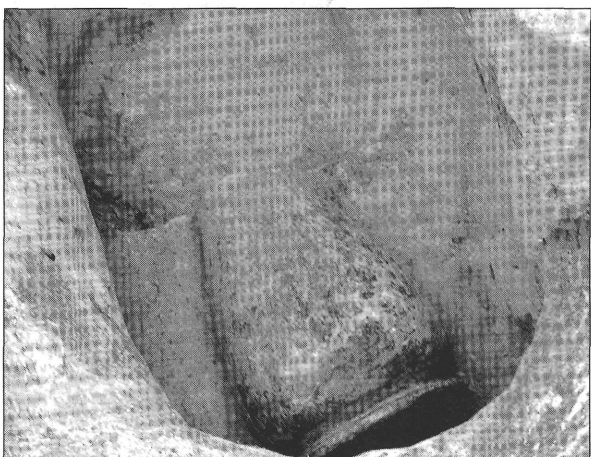
1. Légifelvétel az ásatás környezetéről: középkori utca és teleksor a házak nyomával.
 2. Korai bronzkori gödörbe temetett elhunytak (499. objektum) 3. Kettős sír a korai bronzkorból (882. objektum)
 4. Az urnamezős kultúra tárolóedénye a 708. Gödörben 5. A halomsíros kultúra tárolóverme (1326. objektum)
 (Fotó: 1. Miklós Zsuzsa, 2, 5. Tétényi Csaba, 3–4. Siklósi Zsuzsa)

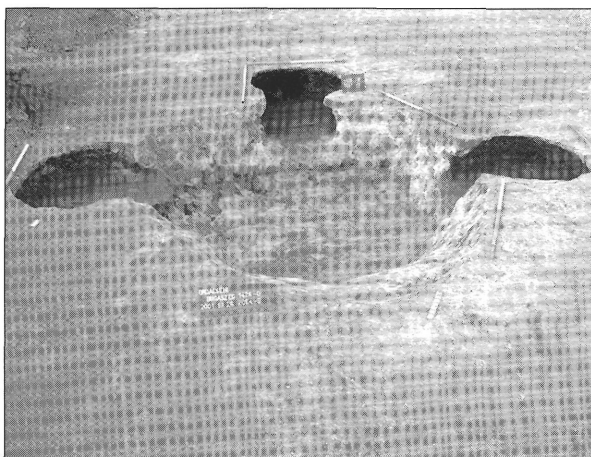
1

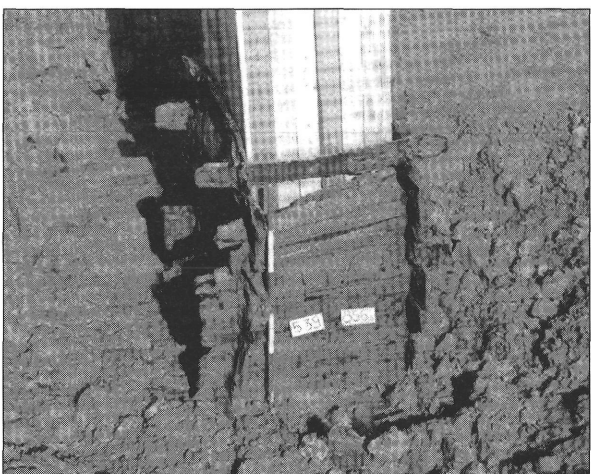
2

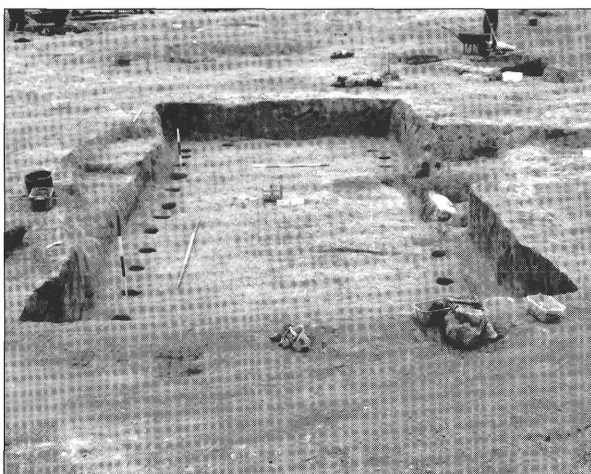
3

4

5

6

VIII. tábla Ordacsehi–Bugaszeg

1. Római gabonásverem (927. objektum) 2. Római kőkemencés épület maradványa (1097. objektum) 3. Árpád-kori fazék az 1176. objektumban 4. Árpád-kori kemencebokor 5. Árpád-kori kút faszervezete kibontott állapotban (539. objektum) 6. Árpád-kori cölöpszerkezetes építmény

(Fotó: 1–2. Siklósi Zsuzsa, 3–4. Kiss Viktória, 5. Gallina Zsolt, 6. Tétényi Csaba)

sározott, tapasztott padlót és a sátor tetőt tartó cölöpöket, esetenként ezek megújítását is meg tudtuk figyelni. A házak körül számos tárológödör és vastag kerámiaalapozással ellátott sütőkemencék kerültek elő. Az objektumokból gazdag kerámiaanyag, több fibula, csont hajtű, üvegyöngyök és egy bronz nyakperec látható napvilágot.

A terület nyugati részén egy 2–3. századi római telephez tartozó objektumok kerültek elő nagyobb számban: egy kőkemencés épület (VIII. t. 2.), kenyérsütő kemencék, tároló vermek, árkok és különféle gödrök. Egy nagy cölöpszerkezetes építmény terménytároló lehetett: 4 sorban húzódó cölöplyukai egy nagyméretű, 20x30 m-es alapterületű, oszlopokon álló tároló épületre utalnak. Három kutat is feltártunk. Ezek közül a legnagyobb teljes mélysége 3,4 m volt; az 5 m átmérőjű „kútházban” 100x100 cm-es, négyzet alaprajzú, ácsolt kút nyomait találtuk meg. Sajnos kútdeszkek nyomai nem maradtak meg, csak a függőleges támasztók alsó végei. Érdekes volt megfigyelni, hogy egyik kút alján sem tört fel a víz, ami arra utal, hogy a római korban a talajvízszint – feltehetően a Balaton vízállásának változásával összefüggésben – magasabban volt, mint napjainkban. A kútból szenesült növénymaradványokat lehetett gyűjteni, melyek fajtaösszetétele megegyezett a balatonszemesi római kút anyagával. Ezen kívül nem szénült állapotú szőlőmagot találtunk, melynek ez az első Somogy megyei előfordulása.⁴⁵ A második kút betöltésének alsó részében festett kerámiát és üveg-edény-töredékeket találtunk; ezt a kút betöltés felső részében megtalált teljes lócsontváz és több más állat vázrészei alapján később döggútként hasznosították. A harmadik kútból római lelet nem került elő, de formája alapján ehhez a korszakhoz tartozhatott. Mind a kútból, mind a gödrökből és a római kori településsel összefüggésben álló, egyenesen húzódó illetve derékszögben megtört árkokból gazdag leletanyag került elő. Nagyszámú terra sigillata töredék (köztük több mesterjegyes is) mellett füstölő- és dörzstálak, festett edények, korsók és fedők egészítik ki a kerámiakészletet. A mindennapok tárgyait esztergált csont hajtű, fibulák, néhány üvegtöredék és egy lóalakot formázó bronzfibula képviseli; utóbbi egy középkori gödör felszínéről került elő. A szerencsés körülményeknek köszönhetően egy gödör sarkában megmaradt egy leégett, búzatároló „faláda”, ebből hatalmas mennyiségű gabonamagvat sikerült összegyűjtenünk (VIII. t. 1.). A gödör mellett nagyméretű, többször megújított kemence állt, melynek sütőfelületét sűrűn rakott kerámiatöredékekkel alapozták meg.

A tervezett csomópont és a nyomvonal keleti oldalán egy késő Árpád-kori, 12–13. századból származó falu objektumait találtuk meg – ezek elhelyezkedése alapján elképzelhető, hogy a település összefügg a cserépföldi Árpád-kori településsel. Számos kenyérsütő kemencét, akna- és füstölőkemencéket, cserépalapozású szabadtéri kemencéket (VIII. t. 4.), továbbá különböző funkciójú (tároló és füstölő-) gödröket tártunk fel a korszakból. Jelentős öt nagyméretű, földbemenyített, belső cölöpszerkezetes építmény.⁴⁶ Közös ismertetőjegyük,

hogy nem rendelkeztek tüzelőberendezéssel és igen nagyméretűek (35–55 m²) voltak. Négy épület falai mentén cölöpsorok húzódtak (VIII. t. 6.). Ezek az épületek kiugró, meneteles, cölöpös szerkezetű oldalbejáráttal rendelkeztek. Eredeti mélységük 120–180 cm volt, ez alapján ezeket a mély gödrű veremépítmények közé sorolhatjuk. A falak mentén húzódó cölöpsorok a fal bélelésével vagy döngölésével voltak összefüggésben. Ezek a cölöpök támaszhatták alá a koszorút és a két, illetve három középágasos szerkezetű tetőzetet, aminek alsó vége valószínűleg a földre támaszkodott. A régészeti szakirodalomban több hasonló épület ismert. E viszonylag nagy méretű, mély gödrű veremépítményeket ritkán lakóházként, gyakrabban pinceként szokták meghatározni. Az egyéb gazdasági jellegű melléképületek közül a Kardoskút-Hatablakon előkerült istálló, ol szerkezete mutat nagy hasonlóságot a buga-szege épületekkel.⁴⁷ Az általunk megfigyelt szerkezeti megoldásokkal kapcsolatban számos néprajzi párhuzammal rendelkezünk a hasonló alaprajzú földlak, tüzelősólak, csűrök és veremházak esetében, mindezek alapján az említett építményeket nem lakóházként, hanem verem- vagy földlaként értelmezhetjük. Az épületek aljának talajából vett minták foszfortartalmának elemzése azt mutatta ki, hogy itt a foszfortartalom magasabb, mint a környező altalaj (kontroll-) anyagában, ez pedig intenzív állati jelenlétre (trágyára) is utalhat.⁴⁸

Feltehetően az állattartással lehetett összefüggésben az a négy kút is, amelyek a veremépületek közelében helyezkedtek el. Ezek közül három henger alakú és 2–3 m mély volt. Faszerkezetet csak a negyedikben tudtunk megfigyelni: az élére állított deszkákból csapolt faszerkezet felülnézetben négyzet alaprajzú volt, ez egy gödör alján, szinte annak mértani közepén helyezkedett el. Elképzelhető, hogy a gödör a kút kútháza volt, de valószínűbb, hogy a kerek, méhkas alakú gödör vágta a kútat. A kútat először belülről kezdtük el kibontani, majd a balesetveszély és a jobb dokumentálhatóság miatt géppel körbemarkoltattuk és „pozitívban” bontottuk ki. A faépítményt egy belső zsaluval rögzítettük (VIII. t. 5.). Összesen hét deszkasort találtunk, amelyeket a talajvíz konzervált. A 100–110 cm hosszúságú deszkákat úgy csapolták egymáshoz, hogy a durván hántolt lécek végeit mindkét oldalról félig bevágták, és egymáshoz illesztették, így haladtak lefelé. A deszkákat kódjelzéssel láttuk el, így dokumentáltuk és szedtük szét a faépítményt.⁴⁹ A kút talpmélységét az eredeti felszín alatt mintegy 3 m-rel, az ásás során érzékelt talajvízszint alatt közel 1 m-rel határoztuk meg. A telep keleti felén talált nagyterjedésű árokrendszer is arra utal, hogy a feltárt terület az egykori falu peremén elhelyezkedő gazdasági övezet lehetett, állatkarámokkal, ólakkal. Ugyanezt támaszthatja alá a légifotózás során Miklós Zsuzsa által a nyomvonalon és a csomóponton kívül, attól délkeletre felfedezett jelenség, mely egy középkori falu főutcájával és telkeivel azonosítható (VII. t. 1.). Az Árpád-kori leletanyag nagy része kerámiatöredékekből, fazék- és bográcsdarabokból áll, néhány fazék fenékbélyeget őrzött meg (VIII. t. 3.). Ezekon kívül

1

2

IX. tábla

1. Ordacsehi–Bugaszeg. Légifelvétel a feltárástól DK-i irányból (VI. felület)
2. Ordacsehi–Csereföld. A 142. Árpád-kori kemencekomplexum
(Fotó: Gallina Zsolt)

napvilágra került egy poncolt díszítésű bronz veret, egy bronzhuzalból készült karperec töredéke és egy bronz-edény darabja is.

A lelőhelynek az ordacsehi csomópont nyugati felére eső részét – melyen az őskori és római települések folytatása várható – várhatólag 2003-ban fogjuk feltárni.

Ordacsehi–Csereföld

Somogyi Krisztina

Ordacsehi–Csereföld a falutól É–ÉNy-ra 2-3 km-re, a bekötőúttól keletre 1 km-re található egy ÉNy–DK-i irányú dombon. A nyugat felől szomszédos Bugaszegtől vízesárok és erdősáv, a keleti Kistöltés nevű határresztől vízfolyás választja el. A feltárást megelőző terepbejárás szórványos leletanyaga alapján őskori és középkori telep maradványára lehetett számítani a lelőhelyen, amelynek ÉK-i szélét metszette a nyomvonal, kb. 400 m hosszan és 40–55 m szélességben. 2000. év őszén 14750 m²-es területen 406 objektumot tártunk fel (X. t. 1.), amelyek öt régészeti korszakból (középső rézkor, kora bronzkor, kelta, római, Árpád-kor) származtak. Az autópálya nyomvonalának módosítása miatt 2001-ben újabb feltárássra került sor az előző évi szelvényhez É-i irányban kapcsolódó, kb. fél nyomvonalnyi szakaszon. 7100 m²-es felületen 178 objektum került napvilágra, és az eddigiek mellett két új régészeti korszak (késő bronzkor, 4–5. század) telepére illetve temetkezéseire sikerült rábukkannunk.

A legkorábbi korszakot a középső rézkori *Balaton–Lasinja-kultúra* néhány gödre képviselte, túlnyomórészt a felület keleti, patakhoz közeli részén, kevés kerámiával. A lelőhelyen különösen fontosnak bizonyult a kora bronzkor végére datálható *kisapostagi kultúra* birituális temetője. A mellékleteknek köszönhetően egyértelművé vált a csontvázas és hamvasztásos rítusú sírok egykorúsága, mindkét temetkezési mód használata a kultúra törzsterületén is.⁵⁰ Hasonló birituális temetkezésekre már korábban is volt adat a térség korai bronzkorából (pl. Ordacsehi-Major lelőhelyen),⁵¹ de keltezéértékű leletek hiányában eddig nem volt bizonyítható, hogy ugyanahhoz a közösséghez tartoztak.

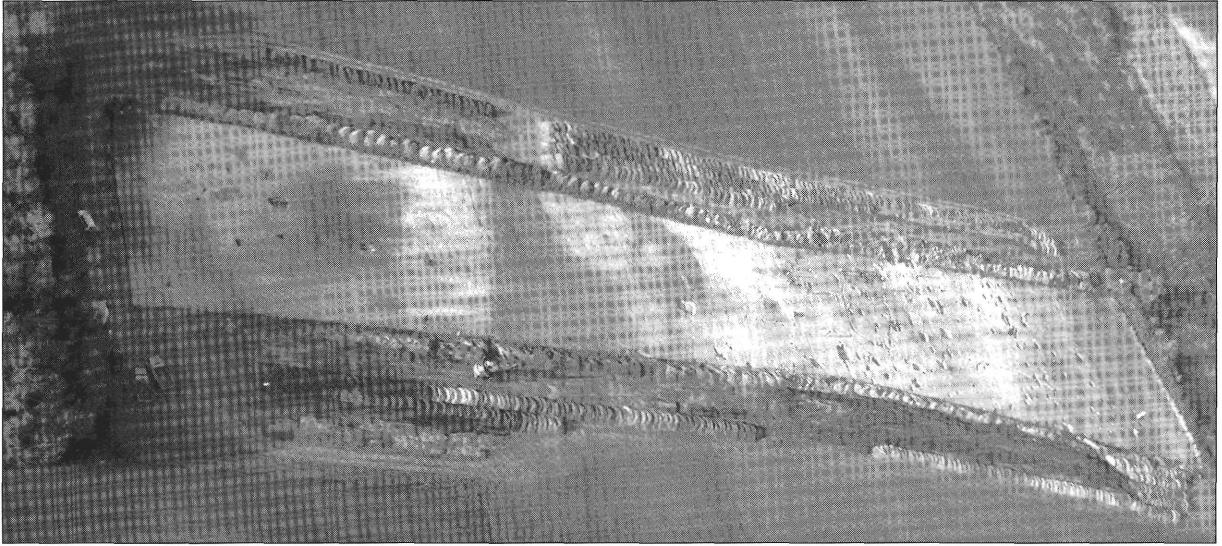
A két ásatási szezonban összesen 11 hamvasztásos és 5 csontvázas sírt tártunk fel. A hamvasztásos temetkezéseken belül az urnasírok voltak többségben, amelyeknél a hamvakat urnába helyezték (X. t. 3.). A legjobb állapotban megmaradt 54. sírban az urnát egy lefelé fordított fazékkal fedték be, és melléjük két bögrét tettek szintén szájjal lefelé (X. t. 2.). A másik, szórt-hamvasztásos rítusnak – amikor a sírgödörben elszórt hamvakra kerültek az edények, – két példáját dokumentáltuk. A sírok a humusz alján jelentkeztek, gyakorlatilag tényleges sírgödört nem tudtunk megfigyelni. A szántás már kisebb-nagyobb mértékben megbolygatta, illetve elpusztította a sírkerámiát. A csontvázas temetkezésekre némi szerencsével sikerült rábukkanni. A 385. gyermek sír az egyik Árpád-kori kemence sütőfelületének átvágása során került elő a felület kb. középső szakaszán lévő humuszlencsében. A humuszlencse eltávolítása után további két felnőtt temetkezését találtuk

meg. A halottakat különböző irányítással (KÉK–NyDNy, KDK–NyÉNy, ÉÉK–DDNy), eltérő mértékben zsugorítva, bal oldalukra fektetve temették el. Mindegyik sírban volt melléklet vagy valamilyen viseleti tárgy. Füles bögrét, bronz halánték- illetve hajkarikákat (385., 400. sír), fejdíszre rögzített bronz lemezcsövecskéket (400. sír, X. t. 4-5.), csiga díszeket (404. sír) találtunk. Utóbbiakat a sír felszedése közben vettük észre. A hamvasztásos sírok a kiemelkedés tetején elszórtan, de egymás közelében feküdtek, egy kivételével (403. sír), amelyet szintén a humuszlencse fedett. A csontvázas sírok az ÉNy–DK-i irányú sírcsoport ÉNy-i szélén, a domb aljában voltak, amelyeket egy később keletkezett humuszlencse takart.

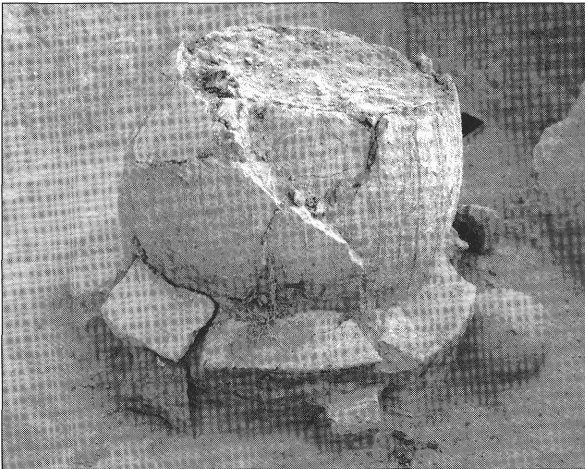
A már ismert síroktól kb. 40–50 m-re északra, ugyanezen a dombtetőn a temető további három urnasírnak maradványát (462., 517. és 542. sírok) tártuk fel 2001-ben. Ezeknél már meg tudtuk figyelni a sírgödört. A birituális temetőhöz sorolható még egy kisgyerek sírja edénymelléklettel (410. sír), valamint egy felnőtt bolygatott temetkezése (574. sír). Lehetséges, hogy az említett urnasírok közelében elhantolt csecsemő (420. sír) is e közösség halottja volt. Nem elképzelhetetlen, hogy a feltárt két sírcsoport között további hamvasztásos sírok voltak, melyeket a szántás, a földmunkák mára teljesen elpusztítottak. Az ide temetkező lakosság települését a szomszédos dombon lévő Bugaszeg lelőhelyről ismerjük.

A *halomsíros kultúra* időszakában történt megtelepedés nyomát csak két gödör őrizte meg, amelyek azonban meglehetősen nagy mennyiségű háztartási hulladékot, kerámiát (például mészbetétes, vonalpárok között pontsorról díszített tárolóedények, nyomott gömbös testű, apró bütykös bögrék, nyelvyszerűen kihúzott peremű tál, ujjbenyomkodásos bordadisztes fazekak töredékeit), valamint állatcsontot tartalmaztak.

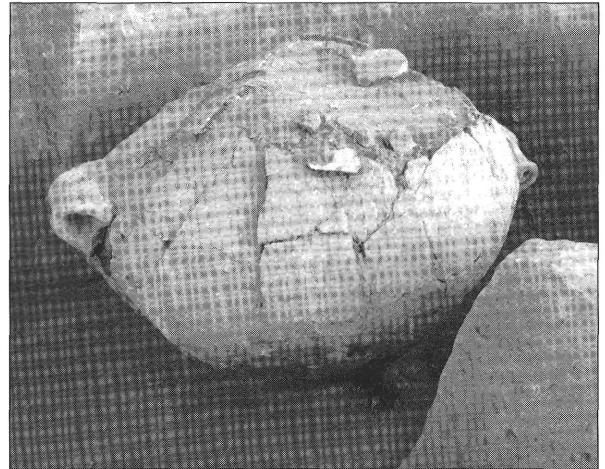
A *kelta kor* középső és kései időszakából (LT C–D periódus) származik a második legnagyobb településrészlet a lelőhelyen. A telepobjektumok egyharmada (közel 20) földbemélyített építmény volt. Általában téglalap alakúak, a rövidebb oldalakon találhatóak a tetőtartó cölöpök. Egy részükben a lesározott, lejárt padló is megmaradt (XI. t. 2.). Az 536. épületben valamiféle belső szerkezet, berendezés szögletes karólyukaira is rábukkantunk. Az 543. ház közepén kis tűzhely maradványát, a DNy-i cölöplyuk alján pedig állatkoponyát és vázcsontokat figyeltünk meg (építési áldozat?). Eredeti helyzetben találtunk egy lapos, egyfajta munkalapként funkcionáló, faragott követ a 2. házban (XI. t. 1.). A 70., feltehetően leégett műhely padlóján pedig 16 db háló- vagy szövőszéknehezék hevert egy kupacban. A település számunkra legfontosabb jelensége közé tartozik három rostélyos kemence, amelyeket edényégetésre használtak. Két ilyen jellegű objektum egymás mellett helyezkedett el, sajnos a rostélyuk feletti részük már elpusztult. Az 570. kemence esetében a rostélyt egy másik kemencéből kiemelt és élére állított rostélydarabokra építették, így két részre osztották a tűzteret. A melléte lévő 545. kemencében ezt a funkciót három agyagból készült, belül üreges „henger” biztosította (XI.

1

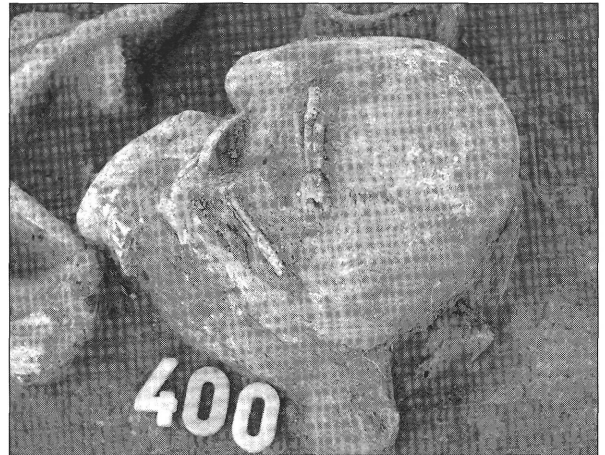
2

3

4

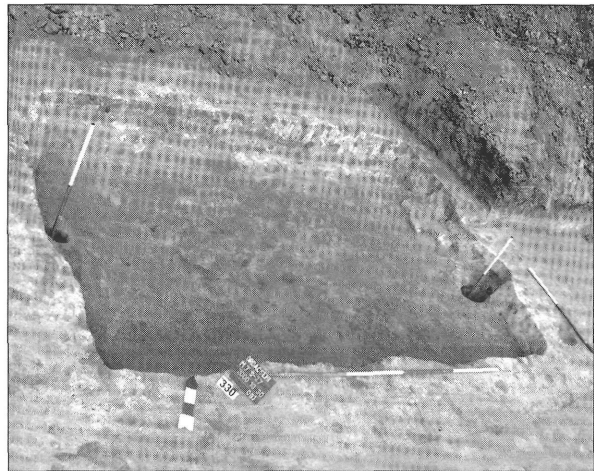
5

X. tábla Ordacsehi-Csereföld

1. Légifelvétel a 2000. évi ásatási felületről 2–3. Az 54. és 517. korai bronzkori urnasírok
4–5 A 400. korai bronzkori csontvázas sír és részlet a fejdíszről.
(Fotó: 1. Sebők Katalin, 2–5. Somogy Krisztina)

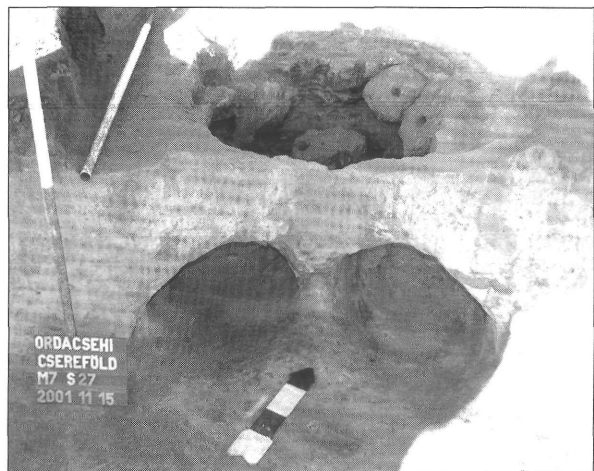
1

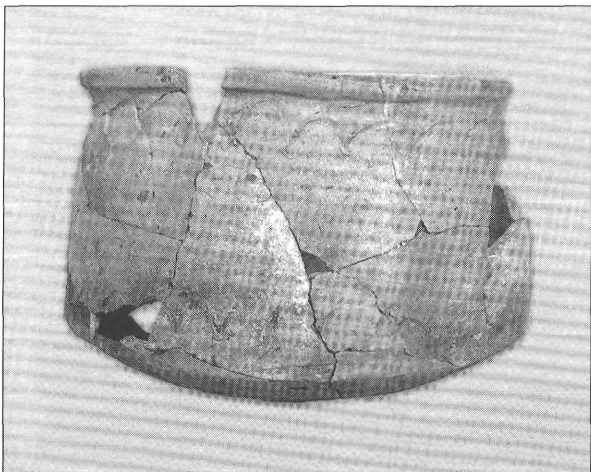
2

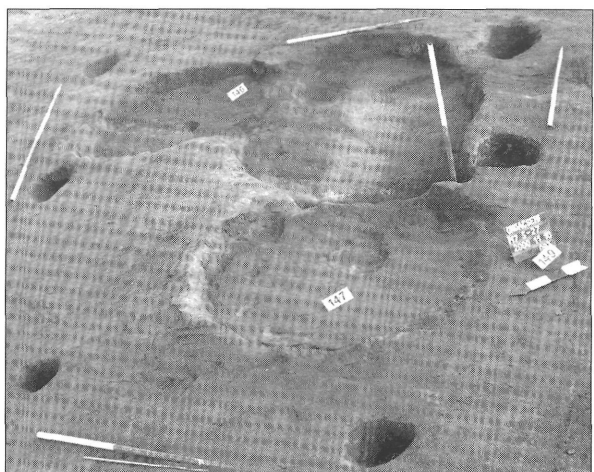
3

4

5

6

XI. tábla Ordacsehi–Cseréföld

- 1–2. Kelta épületek (2. és 330. objektum) 3. Kelta edényégető kemencék (545. és 570. objektum)
 4. Az 567. kelta edényégető kemence a beroskadt rostéllyal 5. Cserépbogrács a 143. Objektumból
 6. Kemencebokor a tetőtartó cölöpök nyomával (146–147–149. objektum)

(Fotó: 1–2. Somogy Krisztina, 3–4, 6. Tétényi Csaba, 5. Gőzsy Gáborné)

t. 3.). Az 523. cölöpszerkezetű objektumban tűzhely és égetőkemence (567. objektum) is volt. Utóbbiban jól látszottak a kétosztatú tüzelőtérbe szakadt, beomlott rostélydarabok (XI. t. 4.). A leletanyagból a jellegzetes duzzadt peremű korongolt tálak, grafitos edények mellett fibulát, csontból faragott tüket (melyeket talán hajban viseltek) említhetünk meg.

A római kori település általunk feltárt része 4 földbe mélyített, négyzet alaprajzú, két oldalán 3–3 cölöpből álló tartószerkezetű, padlós építményből, továbbá tűzhelyes „műhelygödörből”, külső kemencéből, kútból és kevés gödörből áll. A szelvény keleti végében, a vízfolyás közelében az egyik gödör alján kiálló fakarókat, egy másik gödörben pedig öt kutya csontvázát dokumentáltuk. Római korinak gyanítjuk azt a körárkot is, amely a felület középső részén húzódott, és számos Árpád-kori objektum vágta át.

A 4–5. századra keltezhető, valószínűleg germán, az a Ny–K-i tájolású sír, amelybe egy enyhén torzított koponyájú nőt két ezüst tüvel és orsógombbal együtt temettek el. A hasonló tájolás miatt egykorú lehet egy gyermek és egy felnőtt melléklet nélküli temetkezése is, az előbbi átvágta a már említett 70. kelta épület sarkát. A 462., szétdőlt csontvázas sír keltezése nem egyértelmű, az egykori mellékletre csak bronztöredékek utalnak. A halottat valószínűleg nyújtva és nem zsugorítva temették el a téglalap alakú, DNy–ÉK-i irányú sírgödörben. Feltehetően a germán, és nem a kisapostagi sírcsoporthoz sorolható. Ugyanebből a korból településnyomok, gödrök is előkerültek.

A legnagyobb településrészlet a feltárt objektumok több, mint egyharmadával az Árpád-korhoz (12–13. század) köthető. A gödrökön kívül három cölöpszerkezetes ház, építmény, egy kút, számos szabadon álló kemence illetve tüzelőhely került elő. Több kemencebokrót figyeltünk meg, amelyekhez egy-egy nagyobb munkagödör tartozott. Néhány esetben a tetőtartó cölöpek nyomai is jól látszódtak (XI. t. 6.). Két fázisban működhetett az a „műhely”, amelyben összesen hét kemence maradványát találtuk meg (IX. t. 2.). A kemencék jelentős részének alját a sütőfelület alatt cserepekkel, néha salakkal rakták ki. A 143. kemence platnija alól származó töredékekből sikerült összeállítani egy cserépbográcst, a korszak jellegzetes edénytípusát (XI. t. 5.). Árpád-koriak lehetnek a lelőhely keleti végében található árkok is. A bronzkori hamvasztásos sírok környékén feltártunk egy földbe ásott középkori fazekat is, gödrében az edény mellett egy vastárgy (esetleg szög) volt. Sírként biztosan nem értelmezhető, funkciója kérdéses.

A két ásatási szakaszban, 21700 m²-nél nagyobb felületen feltárt, közel 600 objektumával Ordacsehi-Cserepföld jellegzetes példája a Balaton parthoz közeli, számos régészeti korszakot képviselő lelőhelyeknek.

Ordacsehi–Kis-töltés

Kulcsár Gabriella

Az SMMI és az MTA RI közötti együttműködés keretében a lelőhelyen 2001-ben 21 500 m² feltárását végeztük el. A lelőhely Ordacsehi község észak-északkeleti határrészében, esős időben nehezen megközelíthető vidéken található. A Kis-töltésnek nevezett terület egy észak-dél irányban hosszan elnyúló földhát, melyet kelet felől a Jamai-patakot kísérő berek illetve a Bugaszegi-halastó, míg nyugat felől az Ordai-berekhez tartozó mocsaras völgyrész határol. A régészeti lelőhely terepbejárási adatok alapján a földhát szinte teljes területére kiterjed, igaz, a leletek koncentrációja változó intenzitású volt. Az M7 autópálya eredetileg kijelölt nyomvonalrészlete a dombvonulat északi peremét érintette egy kb. 320–360 m hosszú és 60 m széles szakaszon. A feltárásokat a lelőhely dombhátján átfutó földúttól nyugat felé eső felületen kezdtük meg, mely a 2001. április végén ismert adatok alapján a feltárandó nyomvonal-szakasz fele részének felelt meg (I. felület, XII t. 1.). 2001. június közepén a nyomvonal módosítása miatt több más közeli lelőhellyel egyetemben az Ordacsehi-Kis-töltés lelőhelyen feltárandó terület is megváltozott. Az új nyomvonal kb. 30 méterrel tolódott északi irányba, így a már megkezdett feltárások déli széle már nem esett az új nyomvonalba. Ennek értelmében a korábban tervezett feltárandó terület nagysága megnövekedett. A munkákat a módosítások figyelembevételével a dombvonulat keleti felében folytattuk (II. felület), majd a nyugati oldalon (III. felület) fejeztük be.

A lelőhely kelet-nyugati határait a dombvonulat aljában mai napig megfigyelhető vízjárta, mocsaras területek jelölték ki. Míg azonban a nyugati oldalon régészeti jelenségeket a ma illetve különböző korszakokban vízjárta terület legszélén is megfigyelhettünk, addig a keleti oldalon a mocsaras terület vízszintje a régészeti korokban jóval magasabb volt a mainál, és emiatt a mocsaras berek a domb lejtőjének alsó harmadát nem tette tartós emberi megtelepedésre alkalmassá. Ugyancsak a keleti oldalon figyelhettünk meg egy, a domblejtő középvezetékén keresztülfutó széles humuszlencsét, melyet több keskeny szondázás alapján egy, a kelta időszak vége és a középkor közötti időszakban feltöltődött természetes teraszként rekonstruálhattunk. Ez utóbbi feltételezésünket a mai felszínen készített szintvonalas felmérés is alátámasztotta.

A lelőhely magasabb területein a humuszréteg igen vékony (10–25 cm) volt, lefelé fokozatosan vastagodott, míg a lejtők aljában az eredeti felszínre ráterült mocsaras-fekete humuszréteg vastagsága elérhette a 80–100 cm-t is. A dombhát homokos-lössös rétegeit lefelé agyagos föld váltotta fel. Az objektumok megfigyelését az alacsonyabb területeken megnehezítette, hogy a régészeti korokban időszakosan különböző vastagságban iszapos hordalék rakódott le felületen. Általánosan igaz, hogy az intenzív megtelepedésre utaló nyomok a dombtetőn mutathatók ki. Némileg klimatikus és vízföldrajzi változásokat tükrözhet, hogy a domb

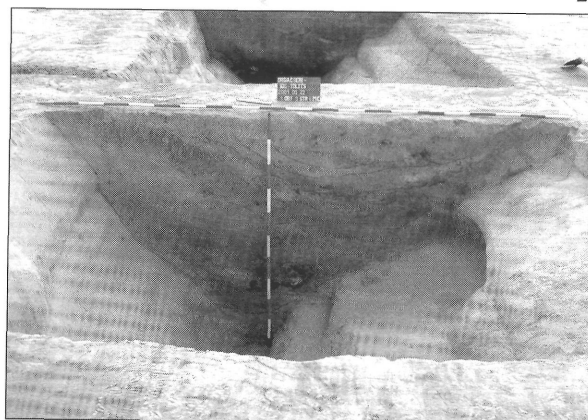
1

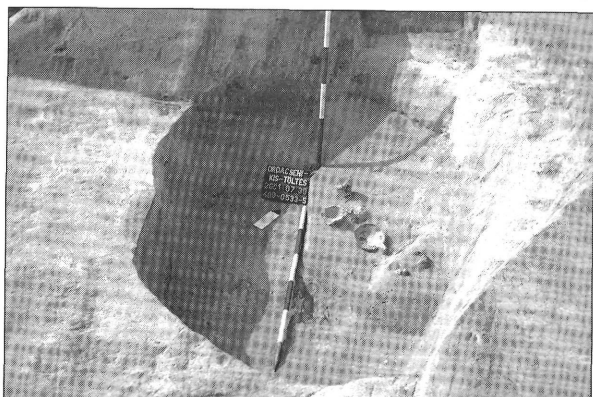
2

3

4

5

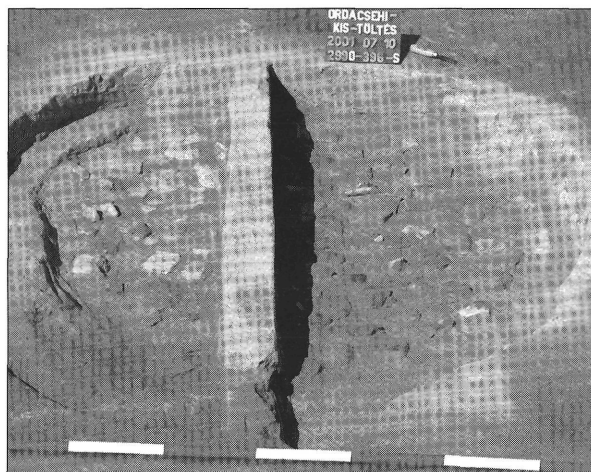
6

XII. tábla: Ordacsehi-Kistöltés

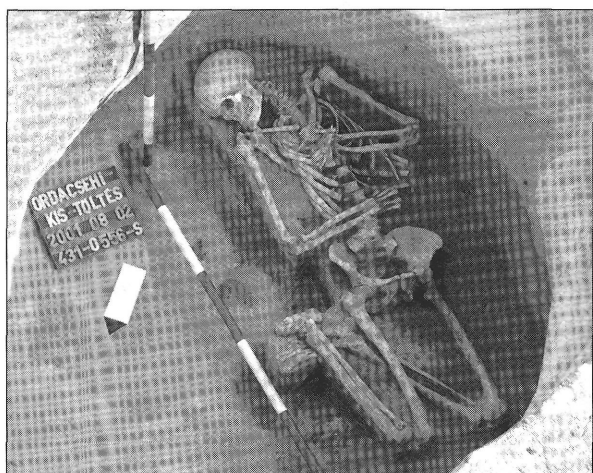
1. A feltárás délnyugati negyede madártávlatból 2. A késő bronzkori kettős keskeny árok részlete 3. A lelőhelyen átfutó kettős árok részlete 4. Az 1. árok metszete 5. Középső rézkori temetkezés 6. A középső rézkori temetkezés mellékletei
 (Fotó: 1. Gallina Zsolt, 2, 4. Tétényi Csaba, 3, 6. Kulcsár Gabriella)

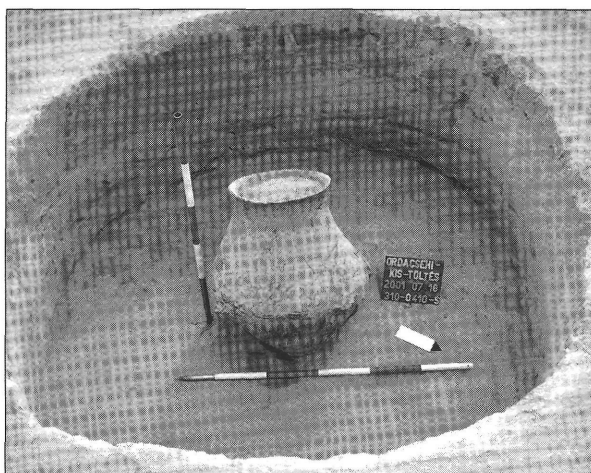
1

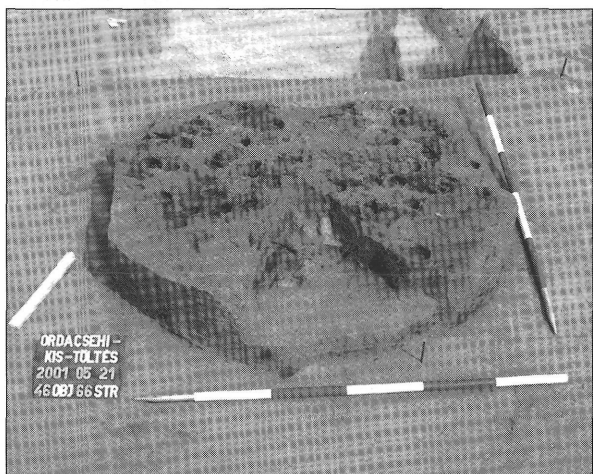
2

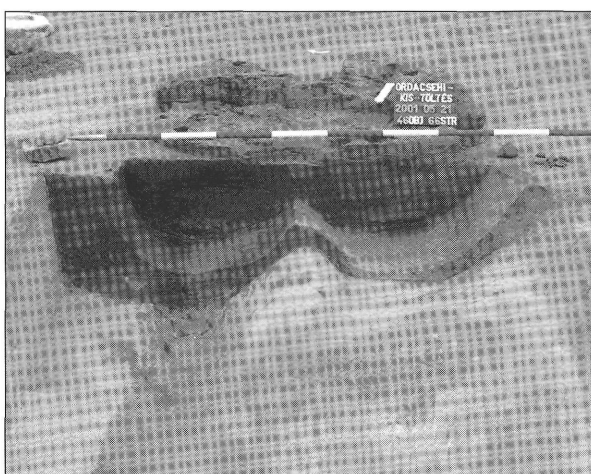
3

4

5

6

XIII. tábla: Ordacsehi–Kis-töltés

1. Késő bronzkori 298. objektum 2. A 299. késő bronzkori kerámialapozású kemence 3. Késő bronzkori áldozati gödör (431. objektum) 4. Kora vaskori tárolóedény (310. objektum) 5–6. Kelta kori edényégető kemence (46. objektum)
(Fotó: 1–3. Kulcsár Gabriella, 4. Zanati Balázs, 5-6. Tétényi Csaba)

alját, a vizenyős terület peremét csak a kora bronzkor kezdetén illetve a kelta és római korban használták. A lelőhely természetföldrajzi viszonyainak rekonstruálását segítheti majd a szintvonalas helyszínrajz és a lelőhelyen (árkok, gödrök) vett talaj-, malakológiai- és fa minták elemzése.⁵²

A feltárt terület meghatározó jelensége a módosított nyomvonalszakasz közép vonalán kelet-nyugat irányban végigfutó kettős árok (1–2. árkok) volt (XII. t. 1, 3–4.). A belső, északi árok (1. árok) vonalát a dombtetőn egy szélesebb „bejárati” rész (kapu?) szakította meg, míg a külső, déli árok vonala folyamatos volt (2. árok). Az árkok észak felé enyhe ívet rajzoló vonala a mocsaras területbe fut bele: ennek alapján az árkok a dombvonulat északi csücskét választották el a délebbi területtől. A két fő ároktól délre, azokkal párhuzamosan két keskenyebb, sekélyebb árok vonalát tártuk fel (ezek folytatását a keleti felületen a nyomvonal-módosítás miatt már nem tudtuk megismerni) (XII. t. 2.). A két fő ároktól délre eső felületen szórványosan főként bronzkori kerek és ovális, méhkas alakú gödrök, házak, közelebről nem meghatározható funkciójú amorf gödrök voltak megfigyelhetőek. Az árkokat a késő bronzkorban vagy a kora vaskorban ásták ki. A meredek falú, V oldalú árok alsó betöltésében égett faszerkezet nyomait illetve termésköveket sikerült megfigyelni, és az itt talált kerámiatöredékek az urnamezős illetve a Hallstatt időszakra utaltak. Az árkok második betöltődési szakaszát csak a dombtetőn sikerült regisztrálni, ahol is vastag rétegben kelta kori hamus-égett, igen leletgazdag feltöltődés volt megfigyelhető (XII. t. 4.). A dombtető utolsó, késő Árpád-kori lakosainak építményei, házai, kemencéi is jórészt az árok vonalán és azoktól északra koncentráálódtak: így pl. egy 20 m²-es felületen 16, négyöt sorba rendeződő kemence maradványait tártuk fel.

A lelőhelyen a legkorábbi időszakot egy, a középső rézkori *Balaton–Lasinja-kultúrához* sorolható temetkezés maradványai jelentik. Egy késő Árpád-kori ház alatt megfigyelt ovális gödörben két egyén koponyacsontjait és egyéb szórványos emberi maradványok mellett két edény volt (XII. t. 5–6.). A sírhoz kapcsolódó települési objektumot nem figyeltünk meg.

A bronzkori objektumok az árkok mindkét oldalán megtalálhatóak voltak. A kora bronzkor kezdetén a *Somogyvár–Vinkovci-kultúra* szórványos nyomait a lelőhely nyugati lejtőjén illetve a domb aljában amorf, sekély foltokban, valamint néhány szabályos gödörben figyelhetjük meg. A kultúra egyértelműen ragaszkodott a vízparti megtelepedéshez, bár az is elképzelhető, hogy ebben az időszakban az átlagos vízszint alacsonyabb volt a későbbi időszakokénál. A korszak leletanyaga nagyon szerény, és a vizes-agyagos földben rossz állapotban maradt meg.

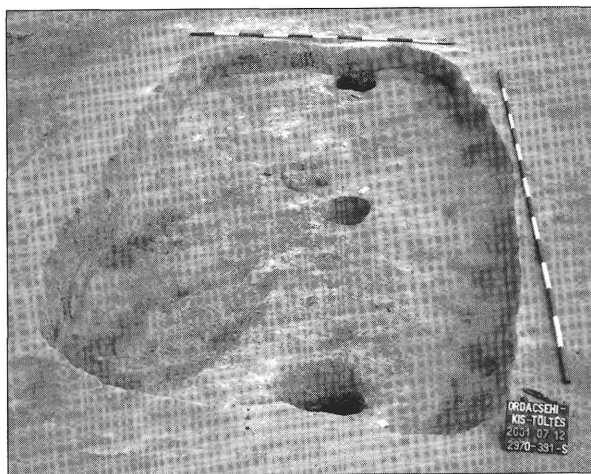
A nyugati lejtős területen valamint a dombtetőn jelennek meg elszórta a *kisapostagi-kultúra*, majd kissé később a korai és klasszikus *dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának* települési objektumai, melyek általában kerek, ívelt oldalú és méhkas alakú gödrök. A kisapostagi kultúra egyik gödrének alsó harmadában több száz mocsári csigából álló depó volt. A dunántúli

mészbetétes kerámia kultúrájának jellegzetes kerámia leletei mellett egy öntőforma töredéke érdemel említést.

A lelőhely őskori történetét egyértelműen a *késő bronzkori és kora vaskori megtelepedés* határozta meg. Ekkor alakították ki az északi irányban ívelődő két fő árkot és a velük párhuzamosan futó kisebb árkokat (XII. t. 1–4.). Az árkok funkciója (védelem, település tagolása) egyelőre nem tisztázott, mivel a feltárás során késő bronzkori és kora vaskori objektumokat, gödröket és földbemélyített négyszögletes házakat egyaránt találtunk az árkokon kívül és belül is. A leletanyag pontos datálása segíthet majd a település szerkezetének és az árkok szerepének megértésében is. Az urnamezős kultúra és a Hallstatt-kultúra objektumai is főként a dombtetőn illetve szórta a lejtőn jelennek meg, de a vízparti területet már elkerülik. Az urnamezős kultúra réteges betöltésű, leletekben gazdag gödrei (XIII. t. 1.) mellett említést érdemel egy kerámialapozású kemence (XIII. t. 2.) és egy áldozati gödör, melybe egy felkötött alsó lábszárú halottat helyeztek el (XIII. t. 3.). A Hallstatt időszak egyik kiemelkedő lelete egy épen a földbe helyezett tárolóedény volt (XIII. t. 4.).

A kettős árok történetének végső fázisát jelzik a vaskorban megtelepedő *kelták*. A belső, északi árok egy hosszú szakaszán jelentős kelta kori hulladékra lehet figyelhetünk meg (XII. t. 4.). A külső déli árkon pedig egy késő kelta edényégető műhely maradványait tártuk fel. A kelta kori leletek, igaz kisebb intenzitással, de az árkok teljes szakaszán, azok legfelső betöltésében megfigyelhetőek voltak. A kelta kori (LT C–D) edényégető műhelyben egy nagyobb ovális munkagödörhöz egy patkó alakú tapasztott felületű kemence, egy nagyobb kőoszlatú, két fűtőjáratos rostélyos kemence (XIII. t. 5–6.), továbbá egy edénytöredékekkel teli hulladékgödör csatlakozott. Az árok közeli szakaszán további 3 tapasztott felületű égető kemence és műhelygödör együttese került elő. Az egyedüli megmaradt rostélyos kemence mellett további rostélyos szerkezetű kemencék összetört maradványait is ugyanezen a szűk területen belül figyelhetjük meg. Az edényégető műhelykörzeten kívül, az árkok vonalától délre, lekerekített sarkú, téglalap alakú, földbemélyített alapú, cölöpszerkezetes házakat (XIV. t. 1.) és kisebb-nagyobb tárológödöröket figyeltünk meg. Az egyik, réteges betöltésű gödörben plasztikus svasztika díszes kis fazék oldaltöredékei is előkerültek.

Ugyancsak kelta korra, annak is inkább középső időszakára utal a lelőhely nyugati oldalán, a domb aljában megjelenő szabályos kerek gödrökből álló sor (XIV. t. 2.). Ugyanezt a jelenséget a lelőhely keleti oldalán nem figyelhetjük meg. A feltárt lelőhelyszakaszon két sorba rendeződve 12 illetve 6 nagyobb kerek gödör volt. Mélységük átlagosan 1–1,5 m volt és a gödrök alján már megjelent a talajvíz is. A gödrök középső része jobban lemerült. A konkrét példák alapján a gödrök alapvető funkciója a víznyerés lehetett. A kevésbé jól kiépített egyszerű földkutak mellett köves víztisztító réteggel bíró kutakat és négyszögletes ácsolt faszerkezetes, köves kutakat is megfigyeltünk (XIV. t. 3–4.). A minimális leletanyag (téglatöredék, némi kerámiamor-

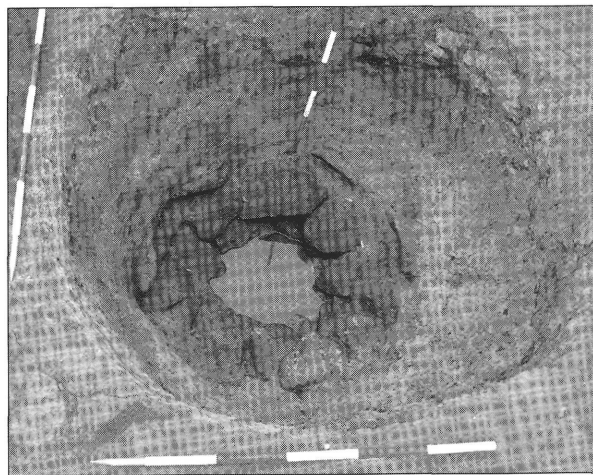
1

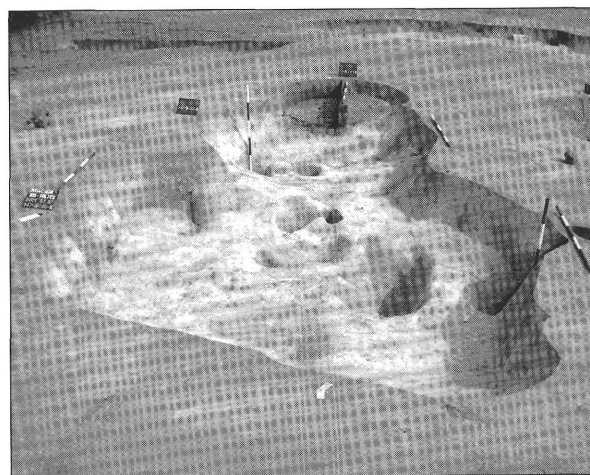
2

3

4

5

6

XIV. tábla: Ordacsehi–Kis-töltés

1. Kelta kori műhelyház (297. objektum) 2. Kelta kori kutak sora a domb nyugati aljában 3. Fa- és kőszerkezetes kelta kori kút (544. objektum) 4. Kőszerkezetes kelta kori kút (536. objektum) 5. Késő Árpád-kori műhely (347. objektum) 6. Bronz díszveret a kora népvándorláskorból (290. objektum)

(Fotó: 1, 3–6. Kulcsár Gabriella, 2. Tétényi Csaba)

zsalék) korábban a kutak római kori datálását tette valószínűvé. A faszerkezetek dendrokronológiai vizsgálatát Grynaeus András végezte el.⁵³ Eredményei alapján a vizsgálható kutak faszerkezetének alapanyaga kocsányos tölgy volt; az egyik kút esetében a fákat legkorábban Kr.e. 195-ben, míg másik két esetben Kr.e. 290–ill. Kr.e. 295-ben vághatták ki.

A római kort a dombtetőn egy sorba rendeződve két nagyobb, földbemélyített alapú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, cölöpszerkezetes ház és feltehetően hozzájuk csatlakozó tárológödörök jelzik.

A római időszakot követően a *korai népvándorlás korát* néhány települési objektum és az innen származó leletek (XIV. t. 6) mellett négy, részben kirabolt csontvázas, K–Ny és Ny–K irányítású temetkezés jelzi. A sírok a nyugati lejtőn egymástól távol, kettesével kerültek elő. Az északi páros közül a mélyebbre ástott, Ny–K irányú temetkezés kirabolt volt. Mellékletei közül egy pántos ezüstgyűrű töredéke maradt meg. A mellette fekvő, fele akkora mélységben eltemetett, K–Ny irányítású halott csontváza tökéletes épségben megmaradt, és látszólag semmilyen melléklete nem volt. A sír földjéből vett minta átiszapolása során azonban közel 300 kisméretű, kék és sárga színű pasztagyöngyöt találtunk. A déli páros közül mindkettő Ny–K irányítású volt, az egyik melléklet nélküli gyermeksí. A mellette fekvő felnőtt férfit fakoporsóban helyezték a sírgödörbe; a halott medencéje mellett egy bronz csipesz és egy nyeles vaskés volt, a lábainál bolygatás nyomait észleltük. A népvándorláskor későbbi századaiban az *avarok* ideiglenes, Kr.u. 7. századi megtelepedését néhány gödör jelenti.

A lelőhelyen újabb jelentős megtelepedésre a *késő Árpád-korban* került sor. A település maradványait földbemélyített padlójú, lekerekített téglalap alakú házak és a hozzájuk csatlakozó kemenceműhelyek (XIV. t. 5), továbbá hulladékgödörök jelentik. A kerámia és vassalalak alapozású kemencék ritkábban egyesével, általában 2–3–5 tagú kemencebokrokat alkotva jelentek meg elsősorban a dombtetőn; a lelőhely részleten közel 60 kemence maradványait tártuk fel. A leletanyag pontosabb elemzése után lesz lehetőség az Árpád-kori és középkori települések szerkezetének és időtartamának pontosabb rekonstrukciójára.

A lelőhely feltárását a központi, magasabban fekvő területen a mély és széles árkok, az azok által metszett gödörök illetve az árkokra rétegződő kelta, római kori és Árpád-kori objektumok feltárása, rétegtani elválasztása tette izgalmasá illetve az árkokban található nagy földmennyiség kitermelése idő- és munkaigényessé. Meg kell említenünk, hogy számtalan leletszegény vagy teljesen üres gödört és két melléklet nélkül csontvázas temetkezést is feltártunk, melyek korszak meghatározása így bizonytalan.⁵⁴

Balatonboglár–Berekre-dűlő

Honti Szilvia – Németh Péter Gergely

A lelőhely a Jamai-patakot kísérő, nyugatra néző, kelet felé enyhén emelkedő, több kiemelkedéssel tagolt

lejtőn helyezkedik el. Északi része a város alá nyúlik, s innen 2 km hosszan húzódik a patak mentén dél felé. Ott, ahol a tervezett autópálya metszi, 600 m széles. 2001. tavaszán az 1994–95. évi megelőző régészeti feltárást folytattuk, annak déli felületéhez csatlakozva. 2001. április végén nyomvonal változtatás következett be, amely miatt az ásást újra kellett kezdenünk júliustól a berekpart irányából haladva nyugatról kelet felé.

A lelőhely nyugati széle a patak- illetve a berekpartot kísérő, észak-déli irányú kisebb dombon halad át, itt mintegy 100 m hosszan löszös-homokos talajon dolgozhattunk, melyben az objektumok jól kirajzolódtak. Ettől a kiemelkedéstől keletre erősen feltöltött területet találtunk, részben az erős korai vaskori feltöltődés miatt, míg a feltárt terület keleti részén a felszín egyre jobban mélyül, a legmélyebb részen a talajviszonyok korábbi, mára már feltöltődött vízfolyásra utalnak. A tavaszi feltárásunk ezen a mélyen fekvő területen illetve ennek szélén folyt, az újraindított feltárást során ezt a mély részt már keletebbre elértük. Ebben a mély, vastag, fekete, ragadós-iszapos feltöltésű részben csak a beleásott késő kelta, római és középkori objektumok voltak megfigyelhetők, a korábbi időszakok objektumai viszont ezen a szinten nem különültek el, és nem voltak „valódi” települési objektumok, hanem valószínűleg csak földkitermelő gödörök.

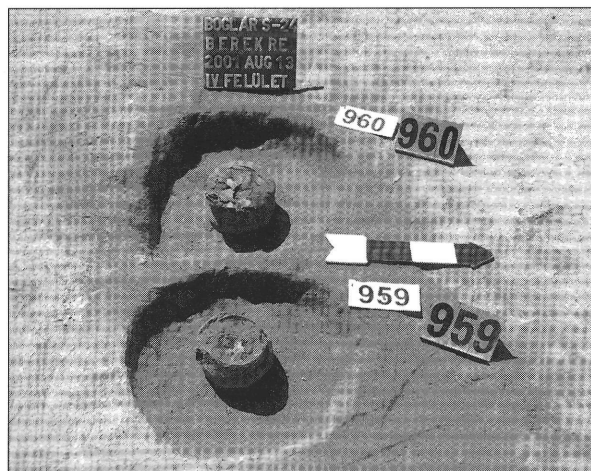
2001. tavaszán 3500 m²-es területen 184 objektumot tártunk fel. Néhány nagy rézkori (*badeni kultúra*) telep-objektum mellett a leletanyag nagyobb része a késő bronzkori *urnamezős kultúra* és a koravaskori *Hallstatt kultúra* tárolóvermeiből, gödreiből került elő. A leletanyagban jelentős a Hallstatt kor végére keltezhető kerámiaanyag és egy díszített csont zablapálca. Az urnamezős kultúrából elsősorban méhkas alakú vermek kerültek elő. A feltárt felület nagy részét szabálytalan alakú és aljú, eredetileg földkitermelésre szolgáló, általában iszapos földdel feltöltődött nagyméretű gödörök töltötték ki, többségük valószínűleg a Hallstatt korban jött létre. A *kelta* települési objektumok között két félig földbemélyített, szelemenés szerkezetű házat is találtunk, az egyikben nagyszámú hálónéhezék volt, a másikban a padló alatt ép edény feküdt. A *római korba* mindössze egy objektum sorolható, egy észak-dél irányú árok.

A megváltoztatott nyomvonalon 2001. júliusában kezdtük újra a feltárást. 8700 m²-en 900 régészeti objektumot bontottunk ki. Az egész területen igen nagy objektumsűrűség volt megfigyelhető, gyakran a különböző objektumokat egymásba ásva találtuk meg.

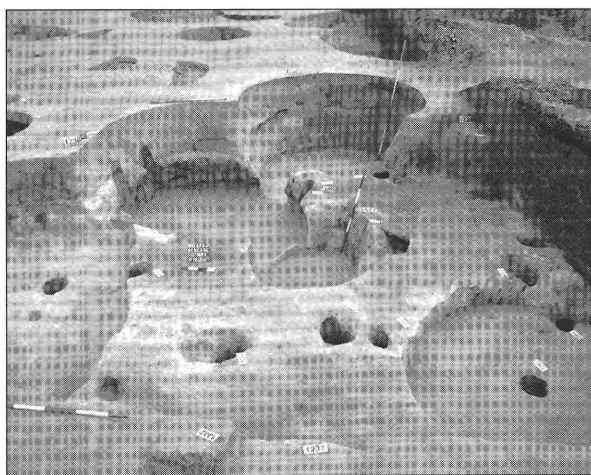
A legkorábbi időszakot néhány középső rézkori, *Balaton-Lasinja kultúrához* tartozó gödör képviselte, egyikben a gazdag leletanyag, tálak és fazekak, több csont- és kőszköz kultikus célra utalhat. A rézkor végéről, a *badeni kultúra* idejéből, telepobjektumok és sírok egyaránt előkerültek. Eلسzórtan az egész felületen jelentkező nagyméretű földkitermelő gödörök mellett egy kettős kemencét is feltártunk egy kelta ház padlója alatt (XV. t. 1.). Itt egy nagy ovális gödörhöz csatlakoztak a kemencék, melyek tüzélfelületét szétört cserépdarabok-

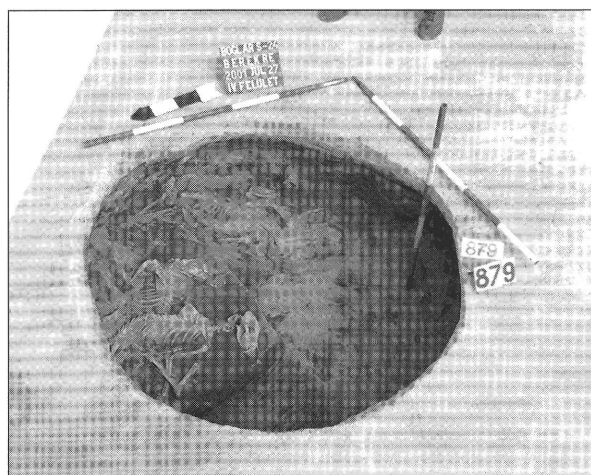
1

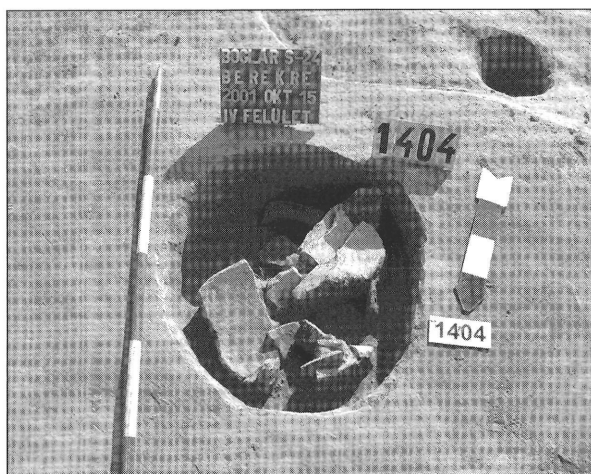
2

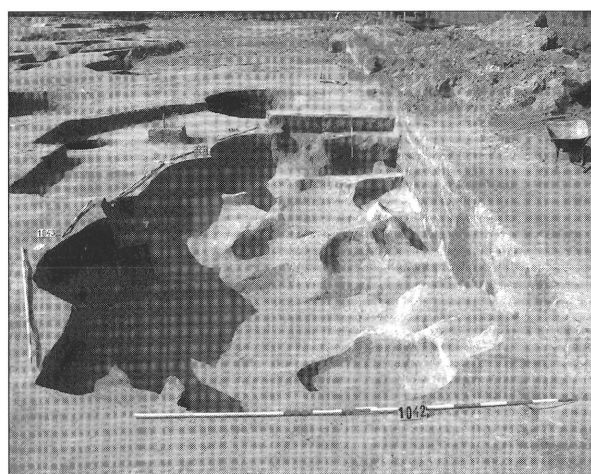
3

4

5

6

XV. tábla Balatonboglár–Berekre-dűlő

1. A badeni kultúra kemencéi (1470–1471. objektum) 2. Késő rézkori urnasírok (959. és 960. objektum)
3, 6. Korai vaskori négyzetes építmények maradványa (1037. és 1042. objektum) 4. Korai vaskori tárolóverem
kutyatetemekkel (879. objektum) 5. Késő bronzkori gödör (1404. objektum)

(Fotó: Németh Péter Gergely)

kal rakták ki. A tüzelőlapon több nagyobb – valószínűleg összeállítható – edény volt. A kemencéket a földfelszín alá ásták, ám felmenő falukat nem tapasztották ki, ezek csak a használat során égtek át. Az előkerült leletanyag a kultúra kései időszakához köthető (magasfülű, egyenesaljú kúpos csészék töredékei, durvított felszínű, peremükön bordával díszített hombárok, tálak). A korszak kisebb temetőjét is megtaláltuk (XV. t. 2.). Az 1995. évi ásatáshoz hasonló, attól mintegy 100 méterre előkerült újabb sírcsoport a korábbival⁵⁵ azonos korú, a késő badeni illetve kostolaci kultúrába tartozik. A hat, többségében sérült sír urnás-hamvasztásos rítusú, mintegy 15 méter átmérőjű körben helyezkednek el. Urnaként fazék vagy kisebb tál szolgál, általában egy másik edénnyel van lefedve. A lelőhely sűrűségére utal, hogy két későbbi gödörben is rábukantunk egy-egy elpusztult rézkori sír maradványára.

A korai bronzkori *kisapostagi kultúra* idejéből néhány méhkas alakú vermet és egy zsugorított csontvázas sírt tártunk fel, az elhunyt lábához kis fazekat állítottak. Szintén ehhez a kultúrához tartozhatott további három, zsugorított csontvázas rítusú sír, melyeket a későbbi gödrök szinte teljesen elpusztítottak. A késő bronzkori *urnamezős kultúra* telepéről a korábbiakhoz képest kisebb számban kerültek elő tárolóvermek, több kisebb gödörben ugyanakkor a kultúra idősebb (HA1) időszakára keltezhető szép kerámiaanyag volt (XV. t. 5.). Egy nagyméretű építmény azonban hatalmas mennyiségű leletanyagot adott. Az ovális, kissé egyenetlen aljú gödör szélét kísérő cölöphelyek komolyabb tetőszerkezetre utalnak. A nagyszámú edénytöredék mellett a gödörből több bronz tű és egy karperec töredéke is napvilágot látott.

A korábbiakhoz hasonlóan a legnagyobb számban a korai vaskori *Hallstatt kultúra* települési objektumai kerültek elő. Hatalmas, helyenként 5x5 m-t is elérő, nagy négyzet alaprajzú, cölöpszerkezetes, sározzott padlós építmények, kisebb méhkas alakú és nagyméretű függőleges falú kerek tárológödrök az egész feltárt területen, gyakran egymásba ásva fordultak elő (XV. t. 3, 6.). Megfigyelhető volt azonban, hogy a kerek tárolóvermek inkább a feltárt terület nyugati és az északi, a nagy négyzetes gödrök a déli részén (az 1994–95. évi feltáráshoz csatlakozva) helyezkedtek el, középen viszonylag üres térség volt. Az északkeleti részen, a mély terület szélén már csak szabálytalan, iszapos feltöltésű anyagkitermelő gödröket találtunk (XVI. t. 6.). A kultúra kései időszakában gyakori grafitfestéssel és besimított-beböködött mintával díszített edények mellett nagy, hordótestű, durva anyagú fazekak, hombárok, tálfazekak, nagyméretű, bütyökfogós fedők a jellemzőek. Az objektumok égett betöltése nagy, talán az egész települést elpusztító tűzvészről tanúskodik, a települést ezután újra felépítették, a tűzvész utáni planírozás nyomait jelzi a lelőhely felszíne és a gödrök betöltése is. A nagyon hasonló, égett betöltésű gödrök, négyszögletes verem is több esetben metszik egymást, a laza, hamus betöltés gyakran beleomlott a későbbi gödörbe, ez arra utal, hogy a telepen valószínűleg több ízben pusztított tűz. Ilyen a betöltése azoknak a nagy kerek gödröknek is, melyek alján vagy alsó rétegében kutya-

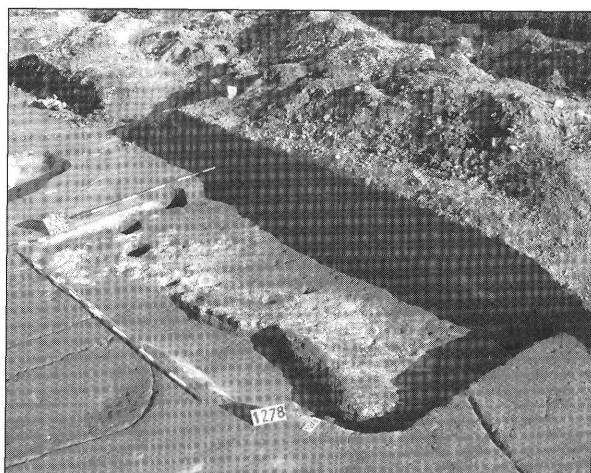
csontváz volt. Az egyikben – két szinten – összesen öt váz feküdt (XV. t. 4.), a többiben egy-egy. Érdekes módon más állat teljes váza nem került elő a gödrökből.

A *kelta korból* továbbra is a házak kerültek elő legnagyobb számban. Ezen a felületen a szokásosnál kisebbek, 3x5 m-es, lekerekített téglalap alaprajzúak, a rövidebb oldalon a tartóoszlop nyomával (XVI. t. 1.). Mindegyiknek jó minőségű, döngölt-sározzott padlója volt. Néhány tárolóverem, és több kisebb, mély, keskeny, paticcsal telt gödör is előkerült, az egyik paticcsal feltöltött gödörben sok edénytöredék is volt.

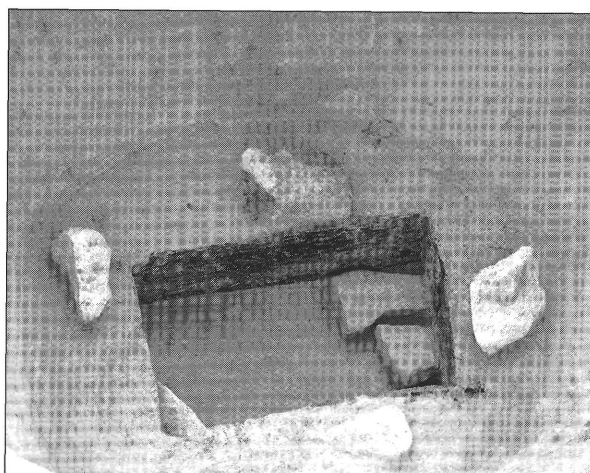
A *római korból* egy kisebb méretű házat tártunk fel. A többször megújított padlójához vegyesen őskori és római kori apró cserepeket, valamint kavicsdarabokat használtak fel. Egy kisebb építmény, valamint nagyki-terjedésű, észak-déli és keleti-nyugati irányú árokrendszer is előkerült, lényegében a feltárt felület teljes hosszában (XVI. t. 5–6.). A nem túl mély (az eredeti felszíntől mért legnagyobb mélységük nem haladja meg a 80 cm-t) árkok néhány esetben metszik egymást, ennek alapján több korszakot képviselnek, azonban egészében egy négyzethálós rendszert alkotnak. Mivel a római telep centruma a feltárástól délre található, a kevésszámú római objektum a falu külső, gazdasági részéhez tartozik. A terület legmélyebb részén egy 1,20x1,20 m-es négyszögletes, ácsolt deszkákkal kibélelt kutat találtunk, az ácsolaton belül 1–1 támasztóoszlop is volt a négy sarokban (XVI. t. 4.). A deszkák és a támasztóoszlopok kocsiányos tölgéből készültek. A fákat nem sugárirányban vágták ki, hanem a rönk félbevágása (hasítása?) során nyerték, ezért dendrokronológiai vizsgálatra nem voltak alkalmasak. Annyit meg lehetett állapítani, hogy a fák, amelyekből készültek, azonos időpontban nőttek.⁵⁶

2001-ben először kerültek elő *középkorba* tartozó települési objektumok a lelőhelyen. Néhány nagy, kerek tárolóverem mellett két érdekes objektumot is feltártunk. A nagy kerek gödrök alján 0,5 x 1 m-es deszkaépítményt emeltek, melyet kívülről lapos kövekkel is megtámasztottak (XVI. t. 2–3.). Valószínűleg mindkettő kútként funkcionált, azonban szokatlan, hogy a kiásott gödör méretéhez képest maga a deszkaépítmény kisméretű. A római- és középkori eltérő talajvízszintre utal, hogy a középkori kutak alja jóval feljebb van, mint a rómaié, és jelenlegi aljuk nem is érte el a talajvízszintet. Az egyik kút deszkáinak dendrokronológiai vizsgálatakor sok, összesen 218 éves adatsort lehetett regisztrálni. A kúthoz öreg, a mai átlagos vágásidőnél kétszer idősebb fák anyagát használták fel. Mivel a kút faanyagának Magyarországon nincsenek azonos egybevethető mintái, ezért pontos korukat nem lehetett meghatározni.

A lelőhelynek eddig csak a tervezett autópálya nyomvonal által érintett kis részét tártuk fel, valószínűleg azonban a legsűrűbb, víz közeli részét. A felszíni megfigyelések, és a talajvizsnyók alapján a feltárt területtel keletrre fekvő mély talajú szakaszon nem vagy csak kevés régészeti objektum várható, majd egy 100–150 méteres szakasz után a talaj ismét emelkedik, s itt az urnamezős és a badeni kultúra településére és temetőjére utaló adatokat ismerünk.

1

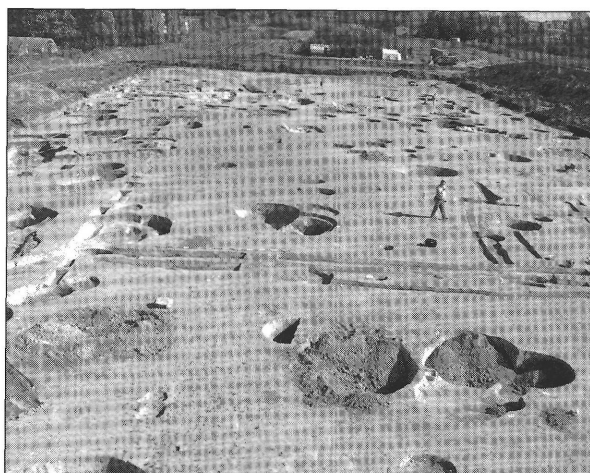
2

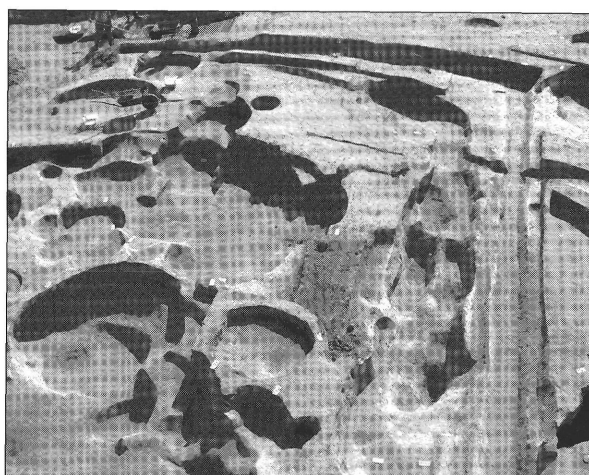
3

4

5

6

XVI. tábla Balatonboglár–Berekre-dűlő

1. Földbeásott kelta ház 2–3. Középkori kutak (1076. és 1319. Objektum 4. Római kút faszerkezettel (1384. objektum)

5–6. Római árokrendszer és őskori település maradványai.

(Fotó: Honti Szilvia)

Jegyzetek

- ¹ Bondár–Honti–Kiss 2000, 93–94.
- ² 1994–95-ben két helyszínen folytattunk feltárást: Ordacsehi-Majorban Füle Piroska (Bondár 1998, Bondár–Honti–Kiss 2000, 94.) és Balatonboglár–Berekre-dűlőben Honti Szilvia, Költő László és Németh Péter Gergely vezetésével (Bondár 1996, Bondár–Honti–Kiss 2000, 94–95.).
- ³ Az ásátások régészei az ásátásvezetők mellett Horváth Tünde, Marton Tibor, Nagy Ágnes, Oross Krisztián, Serlegi Gábor, Takács Károly voltak, technikai munkatársak Alstädler Zoltán, Ambrus Edit, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Diós Borbála, Farkas Zsuzsa, Fábián Szilvia, Gál Zoltán, Halász Ágoston, Horváth Anikó, Hrivnák Péter Pál, Keceli Judit, Korondán Zoltán, Köller Kitti, Mészáros Szilvia, Nyári Zsolt, Polka Mónika, Polgár Péter, Siklósi Zsuzsa, Skriba Péter, Szőke Gábor, Tétényi Csaba, Varga Gyula, Zanati Balázs. A lelőhelyek feldolgozásában részt vett az Archeodata '98 Bt Márkus Gábor vezetésével és Viemann Zsolt. Ezúton is szeretnénk megköszönni valamennyi résztvevő munkáját és segítségét, amit a feltárás hónapjai alatt nyújtottak.
- ⁴ Bondár–Honti–Kiss 2000, 95–100.
- ⁵ Bondár–Honti–Kiss 2000, 99, IX. t. 1, 3.
- ⁶ Bondár–Honti–Kiss 2000, 99–100, IX. t. 2.
- ⁷ Bondár–Honti–Kiss 2000, 99–100, X. t. 4.
- ⁸ Bondár 1996, Bondár–Honti–Kiss 2000.
- ⁹ Bondár–Honti–Kiss 2000.
- ¹⁰ Bondár–Honti–Kiss 2000, 97–98.
- ¹¹ A dendrokronológiai vizsgálatok elvégzésért Grynaeus Andrásnak tartozunk köszönettel.
- ¹² Babos Károly meghatározását ezúton is köszönjük.
- ¹³ A növénymaradványokat Dálnoki Orsolya dolgozza fel, előzetes tájékoztatását ezúton is köszönjük.
- ¹⁴ Az antropológiai vizsgálatokat Mende Balázs végzi.
- ¹⁵ Az őskörnyezet rekonstrukcióját végző Dobó Krisztina és Sümegi Pál szíves szóbeli közlése.
- ¹⁶ Buttler–Haberey 1936, Hampel 1989.
- ¹⁷ Kalicz 1984, Taf. 2.
- ¹⁸ Petrasch 1990, 524, Abb. 16.
- ¹⁹ Pavúk 1994, 99.
- ²⁰ Pavúk 1972, Pl. 1.
- ²¹ T. Bíró–Pálosi 1983, 420.
- ²² Kalicz 1991, Abb. 6.
- ²³ Torma Andrea szíves szóbeli közlése.
- ²⁴ Kalicz 1991, Abb. 1.
- ²⁵ Regenye 1995, 147.
- ²⁶ Balatonszárszó neve minden bizonnyal a „száraz aszó”, azaz a „száraz völgy” jelentésre vezethető vissza. Ld. Kiss 1988, l., 151. Az elnevezés valószínűleg a Kis-erdei-dűlő nyugati oldalán húzódó és középkori településnek is helyet adó völgygel hozható összefüggésbe.
- ²⁷ Wencel 1867, 466–477.
- ²⁸ Erdélyi 1908, 530–531.
- ²⁹ Erdélyi 1902, 722–723.
- ³⁰ 1358. -Kumorovitz 1953, 197., 1368. -Kumorovitz 1953, 240-241.
- ³¹ Erdélyi 1906, 814-818.
- ³² Collone IX., Sectio 21.
- ³³ Országos Levéltár; Szárszó falu kataszteri térképe 1853 és 1858.
- ³⁴ Az autópálya tervezett nyomvonalának előzetes terlepbejárását az SMMI munkatársai végezték el.
- ³⁵ Oexle 1997, 144.
- ³⁶ A felvételt Otto Braasch készítette 1994-ben Arch.No.: JPTE ŐRT–2659.
- ³⁷ Köszönet illeti a feltárást támogató Pro Archeologia Hungariae Alapítványt és a Balatonszárszói Önkormányzatot.
- ³⁸ Ennek az épületcsoportnak jelentős részei nyúlnak a még feltáratlan terület alá.
- ³⁹ Az újkori temetkezések határa már az erődítésárok maradványa, amelynek vonala az I. Katonai felmérés térképén is felfedezhető. Feltöltődésének homogén anyaga, valószínűleg olyan nagy földtömegeből táplálkozik, amely mögött joggal sejthetjük a nyomtalanul eltűnt sáncot.
- ⁴⁰ A középkori Szárszóra vonatkozó nagy számú forrás ellenére egyetlen utalást sem találunk az erődítés létrehozására, működtetésére, pusztulására vagy megszüntetésére.
- ⁴¹ A feltárást több szakaszban végeztük, az ásátások 2000. őszén – 2001. tavaszán Sebők Katalin és Nagy Ágnes, majd Gallina Zsolt és Somogyi Krisztina, 2001. nyarán Honti Szilvia és Németh Péter Gergely, később Kiss Viktória vezetésével folytak.
- ⁴² Hasonló objektum részletét közölte Balatongyörökről Torma I. (Torma 1972).
- ⁴³ Somogyból Kéthelyről, Győr-Moson-Sopron megyéből Ménfőcsanakról és Hegykőről, ismerünk bizonytalan eredetű, talán edénydepóként értelmezhető leletgyűttest. Veszprém megyéből újabban Ilon G. közölte a Nagydém–Középrépusztán előkerült 7 sír legjellemzőbb 3 síregyüttesét – Vö. Draveczy 1970; Ilon 1998-1999. Az Esztergályhorváti-Alsóbaránd-pusztán feltárt 37 gödör anyagából csupán válogatást mutatott be Horváth L. (Horváth 1994); a Gellénháza-Budai szer II. lelőhelyről közölt leletek pedig mindössze egy 34 cm mélységű, részben bolygatott gödörből származnak (Horváth–H. Simon 1998–1999).
- ⁴⁴ A csigák, kagylók és halcsontmaradványok vizsgálatát Sümegi Pál végzi.
- ⁴⁵ Dálnoki Orsolya előzetes meghatározását ezúton is köszönjük. A szőlőmag nem szenült állapota miatt nem zárható ki, hogy a minta esetleg recens.
- ⁴⁶ Ezúton is köszönjük, hogy a 2000. évi ásátás közlésének jogát megkaptuk Sebők Katalintól. A veremépületek teljes közlését ld. Nagy–Gallina–Molnár–Skriba 2001.
- ⁴⁷ Méri 1964, 28–34.
- ⁴⁸ A foszforanalízist Dr. Csapó János végezte el, szíves segítségéért köszönettel tartozunk. Az eredményeket a fent említett publikációban részletesen közölni fogjuk.

- ⁴⁹ A római és Árpád-kori kutak faanyagának fajmeghatározását és dendrokronológiai vizsgálatát Grynæus András végzi. A középkori kútból származó iszapot 20 cm-enként különítettük el, a kiszapolás során várhatóan előkerülő növénymaradványok kiegészíthetik a kút feltárása során talált nagyon kevés, apró, Árpád-kori kerámiát.
- ⁵⁰ A kisapostagi kultúra elterjedésének peremterületéről, a Duna mentéről birtuális temetőket ismerünk. Ld. Szathmári 1983.
- ⁵¹ Bondár–Honti–Kiss 2000, 94.
- ⁵² A természettudományos elemzéseket Dobó Krisztina és Sümegi Pál, valamint Grynæus András végzik el.
- ⁵³ Ezúton is köszönetet mondunk Grynæus Andrásnak a vizsgálatok gyors elvégzéséért.
- ⁵⁴ A feltárás szakmai konzulense Kiss Viktória (MTA RI) volt.
- ⁵⁵ Bondár 1996.
- ⁵⁶ A középkori és római famaradványok vizsgálatát Grynæus András végezte el. Vizsgálati adatait ezúton is köszönjük.

Irodalom

- T. Bíró K.–Pálosi M. 1983 – A pattintott kőszkzök nyersanyagának forrásai Magyarországon. A MÁFI évi jelentése az 1983. évről, 407–429.
- Bondár M. 1996 – Késő rézkori sírok Balatonbogláron. (A kostolaci kultúra leletei Somogy megyében I.) SMK 12 (1996) 3–16.
- Bondár M. 1998 – Késő rézkori település maradványai Ordacsehi-Major lelőhelyen, SMK 13 (1998) 3–39.
- Bondár M.–Honti Sz.–Kiss V. 2000. – A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999) Előzetes jelentés I. SMK 14 (2000) 94–114.
- Buttler, W.–Haberey, W., 1936 – Die bandkeramische Ansiedlung bei Köln–Lindenthal. Römisch-Germanische Forschungen 11 (1936).
- Draveczy B. 1970 – Somogy megye régészeti képeskönyve, Somogyi Múzeum 17 Kaposvár, 1970.
- Erdélyi L. 1902 – A Pannonhalni Szent-Benedek-Rend története. I. Budapest, 1902.
- Erdélyi L. 1906 – A Pannonhalni Szent-Benedek-Rend története. IV. Budapest, 1906.
- Erdélyi L. 1908 – A Pannonhalni Szent-Benedek-Rend története. X. Budapest, 1908.
- Hampel, A., 1989 – Die Hausentwicklung im Mittelneolithikum Zentraleuropas. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 1 (1989).
- Horváth L. 1994 – Adatok Délnyugat–Dunántúl késő-bronzkorának történetéhez. – Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien. Zalai Múzeum 5 (1994) 219–235.
- Horváth L.A.–H. Simon K. 1999 – Csongrád város története a kezdetektől a vaskor végéig. (Die Geschichte der Stadt von des Steinzeit bis zur Eisenzeit.) Múzeumi Füzetek Csongrád 2 (1999) 20.
- Ilon G. 1998-1999 – A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagydém-Középrépusztán és a hegykői edénydepot. A késő magyarádi és a korai halomsíros kultúra leletei az Észak- és Nyugat-Dunántúlon. – Die Bestattungen der bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Nagydém-Középrépuszta und das Gefässdepot von Hegykő. Savaria-pars archaeologica 24/3 (1998–1999) 239–276.
- Kalicz N. 1984 – Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die ältesten „Wehranlagen“ in Ungarn. MÖAG XXXIII-XXXIV, 1983-1984, 271–293.
- Kalicz N. 1991 – Die Keszthely-Gruppe der transdanubischen (mitteleuropäischen) Linienbandkeramik im Lichte der Ausgrabung in Kustánszeg (Westungarn). Com ArchHung 1991, 5–32.
- Kiss L. 1988 – Földrajzi nevek etimológiai szótára. I.-II. Budapest, 1988.
- Kumrovitz L. B. 1953 – Veszprémi Regeszták (1301–1387). Budapest, 1953.
- Méri I. 1964 – Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. Ser II. 12. (1964) 18–19.
- Nagy Á.†–Gallina Zs.–Molnár I.–Skriba P. 2001 – Késő Árpád-kori, nagy méretű, földbemélyített építmények Ordacsehi-Bugaszegen. In: Népi építészet története a Kárpát-medencében a honfoglaláskortól a 18. századig. Konferenciakötet. Szentendre-Szolnok. Megjelenés alatt.
- Oexle, J., 1997 – Aus der Luft Bilder unserer Geschichte. Luftbildarchäologie in Zentraleuropa. Dresden, 1997.
- Pavúk, J., 1972 – Neolithisches Gräberfeld in Nitra. SlovArch 20-1 (1972) 5–105.
- Pavúk, J., 1994 – Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Zliezovce-Gruppe. Nitra 1994.
- Petrasch, J., 1990 – Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. BRGK 71 (1990-1) 407–564.
- Regenye J., 1995 – Adatok a határvonal módosulásához a Zselizi csoport késői szakaszában. Pápai Múzeumi Értesítő 5 (1995) 139–148.
- Szathmári I., 1983 – Kisapostager Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaújváros. Alba Regia 20 (1983) 7–36.
- Torma I. 1972 – A kisapostagi kultúra telepe Balatongyörökön. – Eine Siedlung der Kisapostag-Kultur in Balatongyörök. VMMK 11 (1972) 15–34.
- Wencel, G. 1867 – Árpád-kori Új Okmánytár VI. Pest, 1867.

Rescue Excavations in 2000–2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II.

SZILVIA HONTI – KÁROLY BELÉNYESY – ZSOLT GALLINA – VIKTÓRIA KISS –
GABRIELLA KULCSÁR – TIBOR MARTON – ÁGNES NAGY † – PÉTER GERGELY NÉMETH –
KRISZTIÁN OROSS – KATALIN SEBŐK – KRISZTINA SOMOGYI

In 2000–2001, the Directorship of Museums in Somogy County (SMMI), cooperating with the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences (MTA RI) started rescue excavations along the planned route of the M7 Motorway in Somogy county, between Balatonszárszó and Ordacsehi. The National Motorway Corporation (*Nemzeti Autópálya Részvénytársaság*) provided the financial background of the research. Until now, 290 000 m² was excavated in the project.

Balatonszemes–Szemesi-berek

(Site M7/ S-13, excavation of SMMI, 1999–2000)

All in all 42 000 m² was researched, resulting 749 objects (Table II. 4). The investigation revealed pottery and an idol (Table III. 1–2) of the *Transdanubian Linear Pottery culture's Keszthely group*. Besides, some fragments of pottery from the *Zseliz culture* and also some note head ceramics were uncovered.

Among settlement features of the *Baden culture* (Table I. 1–4; III. 3–4, 7), various pits and ovens, as well as material from the later phase of the culture were found, with them more idols. We discovered some multiple graves in round pits, one of them was partly cremation burial.

The ceramic forms unearthed from the settlement objects of the *Somogyvár–Vinkovci culture* (Table I. 5; III. 6), reflects the characteristics of the next period, namely the *Kisapostag culture*. Finds from the *late Celtic period* were also located there (LT D).

From the *Roman period*, a part of a settlement from the 2nd–3rd centuries were excavated (Table II. 1–2; III. 5), with a well, ditch, and more remains of buildings with post holes. Three richly equipped graves were uncovered from the cemetery of the *German period* (5th century). Farther from these burials, one additional grave was found from the same period, with poor furniture (Table II. 3).

Balatonszemes–Bagódomb

(Site M7/ S-12, excavated by MTA RI, 1999–2001)

In total a territory of 27 800 m² were researched.

As the direct continuation of earlier investigations, the excavation reached the edge of the settlement from the *Transdanubian Linear Pottery culture* in eastern and western directions, and also unearthed more than five hundred objects of the settlement in the central part. Moreover, six unequipped, contracted burials were found. The early phase of the Linear culture, and the material of the younger phase (*Keszthely group*) were also unrevealed by the research. Remains of a smaller settlement from the period of Copper Age, *Balaton-*

Lasinja group, twenty five-thirty round storage pits were found. The excavation revealed three graves from the *Middle Avar period* in the eastern part of the research area.

Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő

(Site M7/ S-8, excavated by MTA RI, from 2000)

In 2000 and 2001, 42 000 m² area was investigated, resulting 4500 objects.

Among the remains of the *Middle Neolithic* settlement (Table IV; V. 1–2), twenty four buildings with post holes were unearthed, of which size varied between 8x10 and 12x25 m². Their roof structure was supported by three parallel rows of posts, and in several cases, remains of two additional post-rows were also documented. Along the houses, one-one longitudinal ditches were uncovered. Fifteen contracted burials were unearthed from the period, all were situated among the houses (Table V. 3). In the southern part of the research area, remains of fortification (circular ditch) were uncovered, with three entrances, each constructed by framework of posts, of which traces were found. In the material of the site, both pottery forms of the *Zseliz culture*, and *Transdanubian Linear Pottery culture* are represented (Table V. 4).

Traces of the *medieval village* Szárszó can be found north and west from the Neolithic village. The research extended only to the territory of the presumed place of the church and the graveyard (Table IV., V. 5; VI.). The church was a simple, one naved construction, with straight apse ending (Table V. 5; VI. 2). Around the 8x13 m² building that was built in the early 13th century, in a circle of eight to ten meters, and also inside the nave and the apse, nearly two hundred fifty burials were uncovered (Table VI. 4). These graves fall into line with the church, therefore, the earliest graves cannot be earlier than the building itself.

The small hill, on which the church stood, was fortified in the first half of the 14th century (Table VI. 1–2). This structure enclosed a territory around half of a hectare. Between the church and the large outer ditch, the connected system of pile-work buildings was erected, of which ground plan also support the idea that they were consciously placed (Table VI. 2, 5).

In the 15th century, the church as well as the fortified settlement around it was totally destroyed. On the place of the former buildings, new burials were sited. The presence of burials from the Early Modern Period proposes that the church survived the disappearance of the settlement, but the cemetery was not in use after the 18th century.

Ordacsehi–Bugaszeg

(Site M7/ S–29, excavation of SMMI and MTA RI, 2000–2001)

On the site, more than 70 000 m² was excavated, yielding 2 000 objects (Table VII. 1; IX. 1).

The earliest remains are represented by the long hollows and storage pits of the population from the *Transdanubian Linear Pottery* culture, who represent connections with the Zseliz culture. From the Copper Age, objects from the *Balaton Lasinja-* and *Boleraz culture* were uncovered. Some settlement objects and burials present the early Bronze Age, namely the later phase of the *Somogyvár Vinkovci culture*, and the *Kisapostag culture* (Table VII. 2–3).

During the research, twenty-three pits of a settlement were discovered, which can be linked to the earliest population of the *Tumulus culture* (Table VII. 5). Beehive-shaped storage pits of the *Urnfield culture* were also discovered by the investigations (Table VII. 4). Two cores of a *late Celtic settlement* (LT D) were also identified. Two larger houses were excavated, with postholes, with mudded-hammered floor, and one smaller building. Around them the excavation also uncovered pits and baking ovens with ceramic foundation.

Objects from the *Roman settlement* (2nd–3rd centuries) concentrated in the western part of the research area: one building with a stone oven (Table VIII. 2), baking ovens, storage pits, ditches, and various pits. Outstanding among the object a large, 20x30 m², building with postholes, which was identified as crop depot. Three wells were also unearthed. In one of the storage pits, remain of a „wooden box” was discovered, from which a large amount of wheat grains were collected (Table VIII. 1).

On the eastern part of the excavation, a village, from the *late Arpadian Period* (12–13th centuries) was found. Several pits came to light during the investigation, and various types of ovens were identified, namely baking, smoking- and pit ovens (Table VIII. 3–4). Five significant, semi-subterranean houses (33–55 m²) were uncovered, with inner post structure, but without fireplace (Table VIII. 6). In its close vicinity, four wells were excavated, one of which had wooden lining (Table VIII. 5). These objects, together with the revealed large ditch system, suggest that the excavated area belonged to the outskirts of the settlement, a farming zone, with animal pens. Aerial photography supports this idea, since east from the research area, the road and plots of the medieval village were identified from the photos (Table VII. 1).

Ordacsehi–Csereföld

(Site M7/ S–27, excavation of SMMI, 2000–2001)

In two excavation periods, 21 700 m² territory was researched, yielding 600 objects (Table X. 1).

The earliest remains were represented by the pits of the *Balaton Lasinja culture*. In the biritual cemetery of *Kisapostag culture* (Table X. 2–5), 11 urn burials, and scattered cremation graves were unearthed. Moreover,

five differently contracted skeletons were found, lying on their left sides, equipped with jewellery and various pots. Two pits preserved the traces of the *Tumulus culture*.

From the *Celtic period* (LT C–D), nearly 20 semi-subterranean buildings (Table XI. 1–2), and three kilns with pierced oven floor were revealed (Table XI. 3–4). The investigation also uncovered traces of a *Roman settlement*, in particular four, semi subterranean, squared, floored buildings with fire places, each supported by three-three post structure on the sides. Moreover, a well and few pits were also excavated. One west east directed, most probably *German* grave was found dating from the 4–5th centuries. The skull of this female grave was slightly deformed, and the burial was equipped by two silver needles and a spindle whirl. Contemporaneous objects, namely pits from a settlement were also uncovered during the research. The largest settlement piece was revealed from the *Arpadian period* (12–13th centuries). Besides pits, three houses with postholes, one well, several ovens and fireplaces were documented. In particular, more groups of ovens were excavated, which were connected to work-pits (Table IX. 2; XI. 5–6).

Ordacsehi–Kistöltés

(Site M7/ S-26), excavation of MTA RI, 2001)

In 2001, 21 500 m² was excavated (Table XII. 1).

The earliest period of inhabitation is signed by the presence of a burial, with two pots dating from the *Balaton Lasinja culture* (Table XII 5–6.). The features of *Somogyvár Vinkovci culture* were sporadically observed on the western slope, and at the foot of the hill. On the western slope, and on the top of the hill, settlement remains, namely pits of the *Kisapostag culture* and *Transdanubian Encrusted Pottery culture* were identified, and also a mould form from the latter period.

In the *late Bronze Age and early Iron Age*, on the top of the hill, a ditch system was constructed, consisting of two large ditches, and smaller ditches running parallel with them (Table XII. 1–4). Contemporaneous pits, squared, semi subterranean houses, and one oven were uncovered inside and outside the ditches (Table XIII. 1–2, 4). In a ritual pit, dating from the Late Bronze Age, a burial was found, of which skeleton's lower legs were tied up (Table XIII. 3).

Noteworthy among the finds were the upper layers of the ditches from the *Celtic period* (Table XII. 4). On the southern ditch, the traces of a pottery workshop, namely a kiln subdivided into two compartments, with a pierced oven floor (Table XIII. 5–6) was discovered. It was adjoined by a pit, full with shreds of various pots. Houses with postholes, smaller and larger storage pits were also found south from these objects (Table XIV. 1). The *Roman period* is represented by two larger, rectangle-shaped semi-subterranean houses, and more storage pits. Besides few settlement features and their material (Table XIV. 6), four, partly disturbed burials were uncovered from the *early Migration period*, directed east west and west east.

The site was significantly inhabited in the *late Arpadian period*. Semi-subterranean houses, oven-workshops (Table XIV. 5), pits connected to them, and waste pits show the traces of the medieval settlement.

Balatonöszöd–Temetői-dűlő

(Site M7/ S–10, excavation of MTA RI, from 2001)

In 2001, more than 28 000 m² was researched, yielding 1 000 objects.

On the west, lower part of this site, scarce remains of inhabitation were identified, dating from the Prehistoric- and Medieval periods. Nevertheless, the eastern part of the north-south lying hill was densely occupied by objects from various periods.

On the settlement of the *Baden culture*, besides houses, waste pits were uncovered. Two ritual pits with cattle and dog burials, human- and animal skeletons, and broken vessels came to light.

After the sparse inhabitation of *Celtic* population, the remains of a settlement from the *Avar period* (7–8th centuries) were found. From the *Arpadian period* (13th century), traces of semi-subterranean houses, buildings with separate ovens were uncovered.

Balatonboglár–Berekre-dűlő

(Site M7/ S–24 excavation of SMMI, 1994–95 and from 2001)

In 2001 11 000 m² was investigated, resulting 1 100 objects, on two separate surfaces.

The earliest remains of inhabitation is represented by some pits of the *Balaton-Lasinja culture*. From the late phase of the Copper Age settlements objects and six graves of the *Baden-Kostolac cultures* were uncovered, too (Table XV. 1–2). Several beehive-shaped pits, and one grave with contracted skeleton, equipped with vessels were uncovered dating from the early Bronze Age, *Kisapostag culture*. One semi-subterranean, rectangular construction with postholes, and numerous pits, containing significant amount of pottery represented the settlement of the elder *Urnfield culture* (HA 1) (Table XV. 5).

The multi-layered settlement features of the *Hallstatt culture* (Table XV. 3,4,6; XVI. 6) were present on the whole territory of the research area. Besides the squared, semi-subterranean constructions with postholes, smaller, beehive shaped pits, and larger, round, storage pits with vertical sides were excavated. From the *Celtic period*, besides small, semi-subterranean, pile-work houses (Table XVI. 1), storage and smoking pits were discovered. From the *Roman period*, a smaller sized house, of which hammered floor was mixed with pottery, loess and pebbles. The remains of a large well with wooden structure, as well as a vast ditch system were revealed by the investigation (Table XVI. 4–6). In 2001, the traces of settlement objects from the *Arpadian period* were also detected (Table XVI. 2–3).